

הגיבוש והעיצוב הארגוני והמדיני של הישוב בראשית המאה ה־20

בחיבורים העוסקים בתולדות הישוב מקובל כי ראשית התהוותו הארגונית והמדינית חלה בתחילת המאה ה־20, עם הנסיונות לייסודם של ארגונים כוללניים של הסתדרות המושבות, הסתדרות הפועלים והסתדרות האומנים, ועם הנסיון להקמתה של הסתדרות כללית ארצישראלית בקיץ של שנת 1903. ברוב החיבורים מקובל גם לייחס את הרעיון ויזמת ההגשמה הראשונה לגופים ולאישים שמחוץ לישוב, ורק מיעוטם מייחסים פעילות כזו גם לבני הישוב עצמם, אף כי מעניקים משקל מכריע בנידון לבני חוץ־לארץ. הרעיונות והנסיונות להגשים קשורים בשמותיהם של אחד־העם ומנחם אוסישקין, שפעלו בארץ מטעם הוועד האודיסאי.¹ אפשר להסיק מזה כי עד לנסיונות אלה כביכול היה הישוב חסר תודעה מדינית וחסר מסגרת ארגונית ומדינית מגובשת. תפיסה זו לגבי תולדות הישוב עברה מראשוני החוקרים לאחרונים.² מטרת חיבור זה היא להציג תפיסה שונה מהמקובלת. תפיסה זו באה לטעון שמשקלם של בני הישוב בגיבוש הרעיונות, בהשראתם על "חובבי־ציון" והציונים בגולה, ביזמה הארגונית הראשונית ובזו שבאה אחריה, גבר על משקלם של בני הגולה.

1. הוועד האודיסאי הוא כינויו של "וועד החברה לתמיכת בני־ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ־ישראל" שנוסד בינואר 1890 ברוסיה לשם ארגון הסיוע של חובבי־ציון – לבנין הארץ ופעל באמצעות הזרוע הביצועית שלו, הוא הוועד הפועל ביפו.
2. אטיאש, כנסת ישראל בארץ־ישראל, ייסודה וארגונה, ירושלים 1944, עמ' 1; חירותי, אסיפת הנבחרים (מאמר ראשון), השלח, כרך לז, ירושלים תר"פ (1920), עמ' 172; יהודה סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, תל־אביב 1973, עמ' 132; ישראל קולת, התארגנות הישוב וגיבוש תודעתו המדינית עד למלחמת־העולם הראשונה, קשת, מח (קיץ 1970), עמ' 25; ספר תולדות ההגנה, תל־אביב 1954, כרך א, ספר א, עמ' 46; I. Ben Zvi, "The Organization of Palestine Jewry; Jessie Sampter(ed.), *Modern Palestine – A Symposium*, New York 1933, p. 188; Moshe Burstein, *Self-Government of the Jews in Palestine since 1900*, Tel Aviv 1934, pp. 65–70; A.S. Waldstein, *Modern Palestine*, New York 1927, p.

ענין אחד מוסכם על מרבית המחברים: האירועים הקשורים לפעילויות הארגוניות בראשית המאה ה-20 נבעו ממשבר כלכלי שעבר על הישוב. בעקבות העברת חלק של האחריות המשקית והכלכלית על מושבות אחדות בארץ מן הברון רוטשילד לידי חברת יק"א, וחלק לידי האיכרים עצמם, התרחש משבר, וחלו שינויים במדיניות ההתישבותית שנגרמו כתוצאה מהעברה של סמכויות. בעוד שהמדיניות וההתישבותית של פקידות הברון העניקה תמיכה מלאה למושבות ולמפעליהם הכלכליים, הרי חברת יק"א התבססה על שיקולים מסחריים. ענין זה, שהיה לכאורה של מושבות אחדות מהישוב החדש, גרם למשבר שנגע לכלל הישוב.

הענף החקלאי המרכזי, שעליו נתבססו רב המושבות הראשונות – ולא רק אלו שנתמכו ונמצאו בפיקוח ישיר של פקידות הברון – , היה גידול ענבי היין. תעשיית היין, שנבנתה במושבות הברון ונתמכה על-ידי, היתה בפועל מקור ההכנסה העיקרי גם של המושבות שלא נמצאו תחת פיקוחה של פקידות הברון. לא ייפלא אפוא שכל שינוי במדיניות הכלכלית וביחוד שינוי במחיר ענבי היין למושבות הברון, היתה לו השפעה גם על המושבות האחרות. יתר-על-כן, גם איכרים ומושבות אחרות, שלא נמצאו בפיקוח הברון, נהנו מתמיכתו. בנוסף לכך, חלק לא מבוטל של הישוב העירוני מצא את פרנסתו במסגרת המפעלים המשקיים של הברון או נהנה מחסדיו. "ולא רק בני המושבות היו עיניהם תלויות על ציר הנדיב הזה,³ כי אם גם עיני העדה שבעירות היו נשואות אליו, הוא המביא עמו כספי הנדבות של משפחת רוטשילד, לבתי-החסד בארץ-ישראל כולה, ועל ידו נשלחו הבקשות הציבוריות של הערים שבארץ-ישראל, ועל ידו נענו, ועל-פי רוב נענו כדבעי."⁴ המדיניות הכלכלית של הברון רוטשילד בארץ-ישראל השפיעה אפוא על המערכת הכלכלית של הישוב כולו. בין אם היו אלה בני הישוב החדש, שנשאו את עיניהם לפרנסות יצרניות, וכין אם בני הישוב הישן שנסמכו על נדיבים, אלה ואלה נשענו על מוקד של כוח פיננסי שמחוץ לישוב ואשר שימש כוח מניע לפעילותו הכלכלית. על כן היה המשק כולו רגיש לשינויים שעמדו להתחולל ולפיכך הפך המשבר שהתפתח לעניינו של הציבור.

שרשרת האירועים, שהובילה למשבר, מתחילה בט"ו בשבט תרנ"ט

3. הכוונה לא. שייך, הפקיד הראשי של הברון רוטשילד, שערך את הסיוור השנתי בארץ וקבע את גורלם של רבים.

4. "הבארון עצמונד רוטשילד בארץ-ישראל (דין-וחשבון מאת סופרנו המיוחד)", הצפירה, כ"ט שבט תרנ"ט.

(פברואר 1899) עם ביקורו של הברון רוטשילד בארץ. ביקור זה נחשב כמבשר רעות לבני המושבות. בניגוד לשנים עברו, שבהן נהג לבקר בארץ פקידו של הברון, הרי הפעם בא הברון עצמו. הציבור חשש שבואו קשור בשינויים במדיניותו המשקית; ו"לבו ניבא לו כי השינוי לא יפיק רצונו."⁵ ואמנם הופתע הברון מרמת החיים הגבוהה וחי המותרות שניהלו האיכרים במושבה ראשון-לציון, והודיע בו במקום לאיכרים שהחליט לא להשקיע עוד ממון במושבות, וכי המחיר שקיבלו האיכרים בעבור הענבים, שהיה גבוה ממחיר היין שהופק מאותם הענבים, ייקבע בעתיד על-פי מחיר היין בשוק.⁶ משמע שהחליט לבטל את הסובסידיה ולהעמיד את תעשיית היין על בסיס מסחרי. בנוסף לכך חשב הברון להעביר את ניהול העניינים הציבוריים במושבות לידי האיכרים עצמם, ללא אפטרופסות של הפקידים.⁷ הדבר היכה את האיכרים בהלם כי פירושו היה הפחתה בהכנסותיהם והורדת רמת-חיהם. הם דימו שכל עמלם, במשך קרוב לחמש-עשרה שנה, יורד לטמיון. אחד מאיכרי רחובות, א.ז. הלוי לויין-אפשטיין, ביקש מהנדיב להמתיק את הגזירה והעלה תכנית לשיווק עודפי היין שהצטברו ביקבים ללא דורש.⁸ הברון קיבל את הצעתו, והודיע שהסובסידיה לא תבטל לחלוטין ותופחת בהדרגה במשך שנתיים; כמו-כן הסכים לשאת בהוצאות הציבוריות של המושבות לרבות התשלומים לממשלה. מאותה עת נמסרה הנהלת המושבה ראשון-לציון להנהגה עצמית של האיכרים והם בחרו ועד חדש.⁹ הניתוח שהברון התכוון לעשותו במושבות, נראה בתחילה קשה מדי. אולם משעה שנקבעה תקופת מעבר לאיכרים – ממשק נתמך למשק שאינו נתמך – נרגעו הרוחות קמעה. הסערה פרצה שנית משנתקבלה הידיעה בדבר העברת הפיקוח מידי פקידות הברון לידי חברת יק"א. פקיד חברת יק"א והממונה על ענייני המושבות בארץ הצהיר "כי אין תקוה להיין כי אם בהורדת מחיר הענבים, וכמו כן הגיד בכל המושבות כי צריך להבין שהכרמים יביאו רק על חיים פשוטים של איכרים."¹⁰ דומה היה שההסדר שהושג עם הברון רוטשילד בתחילת השנה

5. שם.

6. "הבארון עזמונד רוטשילד בארץ-ישראל", הצפירה, ל שבט תרנ"ט.

7. "הבארון עזמונד רוטשילד בארץ-ישראל", הצפירה, ד אדר תרנ"ט.

8. שם; ראה גם "מילואים למסע הנדיב רוטשילד בארץ-ישראל (ממכתב פרטי)", הצפירה, ו אייר תרנ"ט.

9. שם.

10. י. איזנשטדט אל אחד-העם, כד אליל תרנ"ט, ארכיון אחד-העם, בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (להלן א"ה, ס"ל), תיק 10 א.

מתמוטט. החלה חרושת של שמועות מלווה פחדים, עוד בטרם עשתה יק"א צעדים שהיה בהם כדי להצדיק את חששות האיכרים.

בתוך כך צצו ועלו תופעות-ללוואי, שהפכו בהדרגה לעיקרו של המשבר. הדרך שבה נמסרו השינויים במדיניות הכלכלית והמשקית של הברון ושל חברת יק"א, בליווי הטפת מוסר על חיי המותרות של האיכרים, ערערה את האמון שבין האיכרים וכל הציבור לבין פקידות הברון וחברת יק"א והפיחה רוח נכאים וחוסר בטחון בעתיד. אווירה זו הצמיחה עיוותים ופגיונות בחיי הישוב, והחמור שבהם – נטישת הארץ.

נגע הירידה פשה קודם-כל בשורות הפועלים החקלאיים. מאחר שהשינויים במדיניות הכלכלית נראו כמבשרים ירידה בהכנסות האיכרים וצמצום הפעילות ההתיישבותית בכללותה, הסיקו כי יהיה על האיכרים להסתפק ביחידת משק שרק הם עצמם יעבדו בה, והוטל מורא על הפועלים שרבים מהם ירדו מן הארץ. הפועלים החקלאיים לא היו אף פעם בטוחים שעבודתם תישמר להם. יתר-על-כן, מנת חלקם היתה אבטלה עונתית שפגעה במ. אולם בסוף חורף שנת תר"ס נצטרפו אל שאר הזועקים בישוב,¹¹ וכשנשמעה זעקתם – עוררה רבים, כיניהם כאלה שטרם נפגעו מן המשבר. חלקים מהישוב נדבקו ברוחם הסוררת של ראשוני הירודים ונוצרה תנועה של ירידה. "מיפו ומירושלים ומהמושבות יוצאים עתה בכל אניה כשלישים איש. ובסך-הכל בוודאי יצאו כשלוש-מאות נפש, רובם אומנים. מהפועלים יצאו כערך 35 (אחים עם משפחותיהם. בקרוב אשלח הרשימה להקומיטט)."¹²

לאמיתו של דבר, לרוב הפועלים הובטחה עבודה מכוח הוראה שנתן הברון לפקידיו, שיספקו עבודה לפועלים עד חודש אוקטובר 1900,¹³ יתר-על-כן, במושבה פתח-תקוה, שנמצאה בעיצומן של נטיעות חדשות, נצטוו האיכרים לתת לפועלים עבודה בקבלנות ולהוסיף על שכרם "ערך ארבעים אחוזים על מקח הערבים."¹⁴ אך למרות שהובטחה להם עבודה, התחילה ירידת הפועלים עוד בתחילת שנת 1900. עזיבה זו נמשכה גם בסוף שנת 1901, לאחר שהישוב התאווש מן המשבר שפקד אותו והחל לכקש פתרונות לבעיית הפועלים.¹⁵

11. ידיעה שהופיעה בעיתון "המליץ", ו אדר תר"ס.

12. הוא הוועד האודיסאי. ראה י. אייזנשטדט אל אחד-העם, ט, כד סיון תר"ס, א"ה, ס"ל 10 א: על הקצבת כספים לכיסוי הוצאות של יציאת מחוסרי עבודה מהארץ ראה ה. יפה, דור מפעילים וזכרונות, מכתבים ויומן, תל-אביב תרצ"ט, מכתב מנובמבר 1900, עמ' 280-281.

13. ראה שם, מכתב, כד סיון תר"ס.

14. ראה שם, מכתב, ט סיון תר"ס.

15. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, כט חשון תרס"ב, א"ה, ס"ל 12 א.

חידק הירידה הדכיק גם חוגים ובעלי-מקצועות שמצבם הכלכלי לא היה רע. איכרים שנוקקו לתוספת קרקע לשם ביסוסם הכלכלי ולא קיבלוה הצטרפו אל היורדים. אף בעלי-מלאכה ואומנים, יושבי הערים שפרנסתם היתה מצויה, ירדו מן הארץ. על היורדים נמנו גם אנשי ירושלים שלא היו קשורים במפעל המשקי וההתישבותי. גם ירידתם של העירוניים והחקלאים שלא נמנו עם ציבור הפועלים נמשכה לאחר שהמושבות התאוששו מן המשבר.¹⁶ לירידה זו סייעה במידה רבה העובדה, שפקידות הברון ולאחר מכן חברת יק"א, הביעו נכונות לממן את הוצאות הנסיעה של היורדים, אף כי מלכתחילה לא היתה זו מדיניותם לעודד ירידה מן הארץ.

זמן ניכר לפני שהתפתח המשבר, הראה הברון רוטשילד נכונות להעביר את הניהול המשקי של המושבות לרשותם של האיכרים. שניים מעסקני המושבות, א.ז. לוינאפשטיין וז. גלוסקין, שנפגשו עם הנדיב אחרי שחזר מביקורו בארץ מסרו: "לוי היו אנשי מעשה אתנו, כי אז העת מוכשרת לעשות גדולות, והנדיב חפץ מאוד שנקח את האורגניזציון בידנו. אולם מה נעשה ואנשים חסרים לנו."¹⁷ רק לאחר מכן הכריע הברון והעביר את ניהול נכסיו בארץ לידי חברת יק"א. השינוי במדיניות המשקית של הברון נתכצע במתינות. ההפחתות במחיר הענבים הונהגו בשיעורים קטנים. שיווק היין הפשוט בארץ והיין היקר באמריקה נמסר לידי חברת "כרמל",¹⁸ שהיתה בניהולם של הכורמים. שיווק היין בירושלים וביפו נחל הצלחה רבה.¹⁹ השנה הראשונה לחילופין בהנהגת המושבות היתה גם שנה ברוכה ביבולי הכרמים.²⁰ ורוחם של המתישבים ושל חובבי-ציון בארץ התחזקה.²¹ העתיד, שנראה כה עגום בתחילת שנת תר"ס, החל להיראות באור ורוד יותר לקראת סוף השנה. החששות מפני חברת יק"א פגו בשנה הראשונה לפעולתה. נראה היה כי חל ריכוך במדיניותה לעומת ההצהרות שנמסרו בתחילה. החברה שלחה מקדמות לאיכרים על חשבון יבולי הענבים; הוחל בבנין ברכות חדשות ביקב של ראשון-לציון כדי להגדיל את היקף ייצור היין; יק"א החלה ברכישת קרקעות בגליל ליד טבריה.²² אמנם היא לא מילאה את כל הציפיות של האיכרים, אולם פעולותיה הפיגו את החששות הכבדים שהעיקו עליהם. במשך

16. יהודה גרזובסקי אל אחד-העם, יב שבט תרס"א, א"ה, ס"ל 13 א.

17. לוינאפשטיין אל אחד-העם, כה אייר תרנ"ט, א"ה, ס"ל 9 ב.

18. משה סמילנסקי אל אחד-העם, כז אב תר"ס, א"ה, ס"ל 11 ג.

19. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, יג כסלו תרס"ב, א"ה, ס"ל 14 א.

20. ראה הערה מס' 18.

21. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, כז אליל תר"ס, א"ה, ס"ל 11 א.

22. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, כח שבט תרס"א, א"ה, ס"ל 13 א.

השנה התברר כי העברת מפעלים כלכליים לניהולם של האיכרים כגון חברת "כורמי יהודה" לשיווק היין בארץ, וחברת "כרמל מזרחי" לייצור היין,²³ הם אמצעי טוב לביסוס כלכלי של האיכרים. בסוף שנת 1901 אפשר היה לסכם שהמשבר חלף ושהבעיות העיקריות שנתגלו במהלכו מצאו את פתרונן.²⁴ המשבר, שנראה בהתחלה כמשבר עמוק במערכת הכלכלית, נתגלה כשטחי. ניתן לומר שבעיקרו היה המשבר פסיכולוגי ומורלי. התגובות של בני הישוב ושל חובבי-ציון למדיניות החדשה של הברון רוטשילד היו מופרזות, ולא תאמו את המציאות. הם יצרו תגובות שרשרת שקבעו את אופיו של המשבר וחומרתו. הפירוש שניתן לדברים נתפס כמציאות, ו"מציאות" חדשה זו היתה נושא למשא ומתן בין נציגי הישוב וחובבי-ציון ובין הברון רוטשילד בפאריס.

בעקבות שיחות אלו ותגובותיו הנזעמות של הברון תלו בו את האשמה לתופעות שנתלוו למשבר. אולם למעשה תופעות אלו לא היו כלל פועל-יוצא ממדיניות הברון. המשבר, שהיה רקע לנסיונות להקים הנהגה עצמית ולגבש תודעה מדינית בישוב, לא היה לפי מהותו משבר כלכלי של ממש, אלא פרי רוחם ורחשיהם של אנשי הדור.

כיצד נשתלב אחד-העם בפעילות הציבורית שנתהוותה בישוב ובקרב חובבי-ציון על רקע המשבר, וכיצד קרה ששמו נקשר בנסיונות להקמת הנהגה עצמית?

בסוף שנת 1899 וראשית 1900 עשו אחד-העם והאגרונום א. זוסמן מספר שבועות בארץ כשליחי הוועד האודיסאי. הוועד האודיסאי איבד את השליטה האפקטיבית על ענייני הישוב, שהיו נתונים לפיקוחו, וביקש לחשב את דרכו בעתיד.²⁵ יושב-ראש הוועד הפועל של הוועד האודיסאי ביפו, ד"ר הלל יפה, עשה בכספי הוועד על-פי ראות עיניו, ולא דווקא על-פי הוראות ראשי הוועד באודיסה. יתר-על-כן, הוא גם לווה כספים למימון ההוצאות. הוועד האודיסאי לא ראה בעין טובה את מעשי נציגו הראשי בארץ ואת גילויי העצמאות והחריגה מסמכות. ד"ר יפה נקרא לסדר, ובתגובה לביקורת שנמתחה עליו הגיש את התפטרותו באייר תרנ"ט. ההתפטרות נתקבלה, ויהושע אייזנשטדט

23. "חשבון ועד החברה לתמיכת בני-ישראל עובדי אדמה ובעל-מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה לשלוש השנים הרביעיות תרנ"ט-תרס"ב", אודיסה תרס"ג.

24. ידיעה בעתון המליץ, שבט תרס"ב; ראה גם י. אייזנשטדט אל אחד-העם, יג כסלו תרס"ב, א"ה, ס"ל 14 א.

25. אחד-העם, מכתב אל 'אחיאסף, לוח אחיאסף לשנת תרס"א, וארשה תר"ס.

(ברזילי), שהיה פקיד בוועד הפועל ביפו, נתמנה למלא את מקומו.²⁶ עוד קודם שאירעו חילופין אלה בהנהגת הוועד הפועל ביפו, הוחלט באודיסה לשגר את אחד-העם לארץ. והוא יצא לדרכו בחודש כסלו תר"ס.²⁷ מה היו ממצאיו ומסקנותיו של אחד-העם משליחותו, והאם עלו בקנה אחד עם המגמות שרווחו בישוב? על כך נוכל ללמוד ממקורות אחדים. במכתבו ל"אחיאסף" כתב אחד-העם כי הוא ראה עצמו קודם כל שליח נאמן לשולחיו ולמטרת שליחותו. הוא ציין ששליחותו התקיימה בעת שהתרחשו בארץ מאורעות אשר לא יכול להישאר אדיש לגביהם. ממכתבו אנו למדים שהשתתף בעיקר כמשקיף בפעילויות הארגוניות והצייבוריות שהתנהלו באותה עת. בשוכו מן הארץ מסר אחד-העם לוועד האודיסאי דין-וחשבון על שליחותו ואף הוסיף הסברים בעליפה בישיבות הוועד האודיסאי.²⁸ כפי שכתב במכתבו ל"אחיאסף", היה הדין-וחשבון מבוסס על התרשמויותיו הראשוניות ולא היה שלם. הרצאה שלמה על מצב הישוב נתפרסמה בשני חלקים: במאמר "לשאלות ארץ-ישראל".²⁹ חלקו השני, הידוע בכותרתו המשנית "הישוב ואפיטרופסיו",³⁰ משמש אסמכתא לגירסא, שלפיה רעיונות ההנהגה העצמית והתחלות הגשמתם מקורם אצל אחד-העם. "הישוב ואפיטרופסיו" נעשה למסמך בתולדות הישוב.

הרעיונות שהשמיע אחד-העם, בהקשר לניסוח התביעות שיוגשו לברון רוטשילד בפאריס על-ידי המשלחת של חובבי-ציון ונציגי הישוב באייר תרס"א (1901), עלו בקנה אחד עם דעותיו בענייני הישוב. המגמות שהתווה למשלחת זו נתפרסמו במאמרו "שלוחי עם עני".³¹ התנגדותו לאפיטרופוסות, שראה בה שורש כל רע, עוררה אותו להעלות תביעה שנוסחה על ידיו בצורה קטיגורית: "אם לא תינתן להם [למתישבים] חופש העבודה לפעולה עצמית אז כולם צריכים לצאת מן הארץ".³² "אם רוצים לראות הענין כמו שהוא צריך להיות, עלינו לפתור את השאלה הזאת. או הכל, או לא כלום. באופן אחר

26. חשבון ועד החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא וכו' הקדושה, לשלוש השנים השלישיות, אודיסה תרנ"ט, עמ' 20-21.

27. שם; וראה דברי הביקורת לענייני המישובות בארץ הקדושה על-ידי א. גינצבערג יהאגרונום א. זוסמאן, אודיסה 1900, עמ' 4.

28. "דברי הביקורת".

29. השלח, כרך ז, שבט-תמוז תרס"א.

30. השלח, כרך ט, שבט-סיון תרס"ב.

31. השלח, כרך ז, תמוז תרס"א.

32. הצפירה, יז אליל תרס"א.

יכולים אנו להניח את הענין ללכת במהלכו כמו שהוא.³³ התביעות שביקש להשמיע באזני הברון רוטשילד בפאריס לא יכלו להיות בסיס לפתרון בעיות הישוב. דעותיו הדהימו אפילו את אחד מתלמידיו הנאמנים ביותר, י. אייזנשטדט: "עיני כלות לראות את 'השלח': מאמרך ע"ד המסע לפאריס, כי יש האומרים עליך שאמרת 'כי מוטב שהכל ישוב לתהו ובהו'. אינני חפץ להאמין זאת בשום אופן, כי גם מתנגדים מוכרחים להודות כי מעולם לא סתרת לא על-מנת לבנות."³⁴

הרעיונות שהעלה אחד-העם לא היו חדשים ואת התחלותיהם ניתן למצוא במאמריו הקודמים, כפי שהוא עצמו העיד: "אותם המעשים המקולקלים והמבוהלים שראיתם לפנים בהיעשותם והכרזתי עליהם בפומבי,³⁵ גמלו פריים והביאו את הישוב במיצר שקשה למצוא מפלט ממנו."³⁶ "היסוד הכללי המשותף לפתרון כל השאלות יחד, היה אמנם גם אז כבר ברור בעיני, כי הוא – הסרת האפיטרופוסות מעל הישוב."³⁷ אחד-העם שיווה לנגד עיניו ישוב בעל תכונות איכותיות: הגשמת חזון האיכות עמדה מעל לצורך לפתור את בעיית האנשים. "גם יציאתם של אנשים יתרים שאינם יכולים לבסס מצבם בארץ, הנאה היא לא להם בלבד, אלא גם לישוב הארץ ככלל. וסוף-סוף נזכה אולי לראות איכרים מישראל – ולו גם במספר מועט – עובדים אדמת אבותינו באמונה ובחריצות וחיים בכבוד על דעת עצמם."³⁸

ב"דברי הביקורת" ובישיבות הוועד האודיסאי הציע אחד-העם לארגן מחדש את מבנה הוועד-הפועל ביפו ולבחור בוועד פועל, שיהא מורכב מנבחריו כל מושבה, מוועדי הפועלים והאומנים, ולידם ישמש מזכיר בשכר; ואילו בוועד האודיסאי עצמו ימונה אדם שיהיה מופקד על ענייני הוועד הפועל ביפו.³⁹ הוא המליץ לצרף את בעלי-המלאכה ביפו למסגרת שחוקם, מאחר שהם היו נדבך יסודי של הישוב.⁴⁰ בקשר לכך הציע שגם האומנים יבחרו

33. הצפירה, יח אלול תרס"א.

34. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, טז סיון תרס"א, א"ה, ס"ל 13 א.

35. הכוונה לשני מאמריו "אמת מארץ-ישראל", שנתפרסמו בעתון "המליץ" ביוג-כד סיון תרנ"א, ג-ה אלול תרנ"ג.

36. שאלות ארץ-ישראל א, השלח, כרך ז, שבט-תמוז תרס"א.

37. הישוב ואפיטרופוסיו.

38. שם.

39. ישיבת הוועד האודיסאי מיום ד סיון תר"ס, ראה "דברי הבקרת", עמ' 26; וכן הצפירה, ט בטבת תרס"א.

40. ראה המליץ, טבת תרס"א.

מקרבם ועד, אשר הוועד האודיסאי יבוא עמו בקשרים.⁴¹ דעתו איתנה כי לשחרור האיכרים ובני הישוב מעול האפיטרופוסות ולהצלת הישוב מכלייה מובילה רק דרך אחת: "לחקור ולדרוש היטב ביחד עם בני המושבות עצמם את אשר יחסר להם בשביל להזדיין כראוי למלחמת קיומם." "התיקון הראשון – וגם האחרון – אשר עלינו לעשות, בשביל לגמור אפיטרופוסותנו, לפחות במעשה אחד הגון – הוא אפוא זה: לייסד בארץ ישראל ועד פועל כללי מבני הישוב עצמם, כלומר שחבריו יהיו אנשים אשר יבחרו בהם כל האיכרים והפועלים ברצונם הטוב לזמן מוגבל, ולא 'פקידים' שימנו עליהם מן החוץ ויחליפו אותם בכל עת שיחפצו הממונים. הוועד הזה יהיה האורגן הראשי, שבידו יימסרו כל ענייני הישוב הכלליים: הוא יהיה המליץ בין בני המושבות ובין הממשלה, הוא יהיה המפקח על בתי-הספר ושאר צרכי הצבור הרוחניים, והוא גם יעמוד בין הישוב ובין חובביו ותומכיו אשר בגולה."⁴²

כדי לשכנע את שומעיו שהצעותיו ראויות ואף ניתנות להגשמה נסמך אחד-העם על טיעונים דמוקרטיים ותועלתניים. "הקולוניסטים בעצמם כבר הרגישו את הצורך בהתאחדותם ויסדו ועד כללי, אך כל זה הוא מוסד פרטי שלא באה עליו הסכמה: ואחרת תהיה אם המיסד הזה יוסד על-ידי ועד חברתנו בהוועד הפועל."⁴³ באשר לתיקון מצבם של הפועלים נימק את הצעותיו בכך, שהפועלים עצמם תוכעים התנחלות.⁴⁴

בחיבוריו ובדבריו של אחד-העם לא מצאנו כל אסמכתא לכך שראה עצמו כיוזם שלוש ההתארגנויות של ראשית המאה ה-20, דהיינו הסתדרות המושבות, הסתדרות הפועלים וועד האומנים ביפו. תחילתה של הסתדרות המושבות היתה על רקע התסיסה הציבורית, שהחלה אחרי ביקורו של הברון רוטשילד בארץ, בפברואר 1899, והחלטתו להעביר את הפיקוח על המושבות לידי חברת יק"א. היה זה משה סמילנסקי, חבר ועד המושבה רחובות, שפנה אל ועד המושבה ראשון-לציון והציע לקיים ישיבה שתדון כיצד לקדם את פני הרעה שנשקפה למושבות. ועד המושבה ראשון-לציון דן בהצעה זו בישיבתו מיום יא כסלו תר"ס, והחליט על קיום התיעצות בלתי-מחויבת עם ועד המושבה רחובות.⁴⁵ בוועד ראשון-לציון ציינו, שרבים רצו לייסד ועד כללי

41. ראה הצפירה, ט טבת תרס"א.

42. "הישוב ואפיטרופסיו".

43. הצפירה, א תמוז תרס"א.

44. ראה "דברי הבקרת", עמ' 10.

45. רשימות בארכיון דוד יודילוביץ, בארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), 3-A192:217.

לשם התייעצות על המצב.⁴⁶ ובאמת, תנועת ההתארגנות יצאה מגדר יוזמה של אנשים אחדים או שני ועדי מושבות ונעשתה לענין ציבורי כללי. נערך כנס שבו השתתפו נציגיהן של ארבע מושבות ביהודה: ראשון-לציון, רחובות, פתח-תקוה וודי חנין (נס-ציונה), בעלי אינטרס כלכלי משותף בביסוס תעשיית היין, שהיה הענף העיקרי שלהן. הם תבעו להעמיד את תעשיית היין על בסיס כלכלי יעיל ורווחי כחלק מתהליך ההעברה ליק"א, ואת מסירת הניהול לידיהם. באותה אספה הונח היסוד לוועד ציבורי. הוחלט שכל מושבה תבחר שלושה אנשים לוועד המושבות שיוקם (גדרה וודי חנין יבחרו בשני נציגים כל אחד). כמו כן "הוחלט להזמין את [אחד-העם?], שדבריו הם כדברי האורים להרבה מחובבי-ציון, ולבאר לו את מעמדנו."⁴⁷ ראשית ההכנות והתחלת הפעולות הארגוניות להקמת ועד מייצג את המושבות בארץ-ישראל, לא נעשו איפוא בהשפעתו של אחד-העם (ולו גם עקיפה). אילו היה אחד-העם נמנה על המתכננים או היוזמים של הקמת ועד זה, לא היו המארגנים מהססים להזכיר את שמו, שהרי משקלו המוסרי והציבורי היה רב. הוועד הכללי של המושבות פעל בתור ועד מכין עוד בטרם נתקיימה האספה המיוחדת השנתית של ועד חובבי-ציון באודיסה, ואף שיגר לשם שני צירים: מ. סמילנסקי וש. אוסטשינסקי. ורק לאחר שהוועד האודיסאי החליט לארגן משלחת לפאריס ובה 6 מנציגי הישוב, גמרו אומר לכנס בארץ אספה כללית של נציגי כל המושבות כדי לדון בתביעות ולבחור נציגים למשלחת. אספה זו נערכה בראשון-לציון ביום א' ניסן תרס"א.

כאמור לעיל, יש הזוקפים לזכותו של אחד-העם את ייסוד הסתדרות הפועלים. בתכנית שהגישו צירי הפועלים לאספה השנתית של הוועד האודיסאי נאמר כי "בשנה שעברה השפיע ציר הוועד"⁴⁸ השפעה מוסרית על הפועלים, ובעזרתו התעמדו ברשות עצמם באורגניזציה מסודרת."⁴⁹ סיוע לטיעון זה נמצא בעובדה, שאחד-העם השתתף בוועידת הייסוד של הסתדרות הפועלים, בכ"ט אדר ב תר"ס, והוא גם המליץ על צירוף נבחרו ועד הפועלים

46. רשימות מיום ד טבת תר"ס, שם.

47. רשימות מיום יח טבת תר"ס, שם: מקור אחר מספר, ש"וועד כורמי יהודה" היה קיים כבר בחודש כסלו תר"ס – ראה "ילדי יום במושבות יהודה ויפו", השקפה, כב כסלו אתתל"א לחורבן [תר"ס]: מ. סמילנסקי במאמרו: "ע"ד האגודה החדשה לממכר יין בארץ-ישראל", ב"המליץ", טו אייר תרס"ב, ידע לציון שהאספה הכללית הראשונה של כל כורמי יהודה נתקיימה בסוף שנת תרנ"ט.

48. הכוונה לאחד-העם שביקר בארץ בשנת תר"ס כשליח הוועד האודיסאי.

49. ישיבת הוועד האודיסאי, י שבט תרס"א, ראה המליץ, אב תרס"א.

להרכב הוועד הפועל שיוקם ביפו. ברם, אם כי מעדות צירי הפועלים משתמע, שאחדהעם סייע באופן פעיל לייסוד הסתדרותם, לא היו פני הדברים כדבריהם. ביחסם את המעשה לאחדהעם, שפעל בארץ כנציג הוועד האודיסאי, ביקשו צירי הפועלים לכפות על הוועד שיתמוך בפרוגראמה שלהם, שעיקרה – התנחלותם של הפועלים.⁵⁰ הסתדרות הפועלים נוסדה בלא שהיתה לאחדהעם יד בהקמתה למעשה. שלבי התארגנותה החלו זמן רב בטרם הגיע אחדהעם ליפו. היוזמה להתארגנות יצאה מבין הפועלים עצמם, שביקשו לחדש ארגון שהתקיים לפניו. מאתיים פועלים התכנסו ברמלה בשנת תרנ"ט והחליטו לפעול לקראת כינוסה של ועידת הייסוד. נערך מפקד, התקיימו אספות הסברה ובחירות במושבות. בבחירות אלה נבחרו צירים לוועידת הייסוד שהתקיימה בכ"ט אדר ב' תר"ס, ובה השתתף אחדהעם כאורח כבוד וכמשקיף. הוא צירף את חתימתו לפרוטוקול ובתוך כך הוסיף הסברים – לנגד עיניו היו הפרוטוקולים שנרשמו באספות המכינות ובבחירות במושבות – והמליץ לתמוך בהסתדרות הפועלים שהוקמה.⁵¹

מצבם והתארגנותם של האומנים ובעליהמלאכה נידונו בישיבות הוועד האודיסאי, והתאגדותם נקשרה אף היא עם פעילותו של אחדהעם.⁵² מדברי אחדהעם לא היה ברור אם בעליהמלאכה כבר נתארגנו. באחת מישיבות הוועד האודיסאי⁵³ נידונה תכנית הוועד הפועל ביפו (מיום ז' אב תר"ס), שהציעה גם לארגן את בעליהמלאכה ביפו ובמושבות. הוחלט לדחות את פתרון השאלה הזאת עד שייבחר ועד פועל חדש. מאידך ידוע לנו על קיומה של חברת "פעולה" שנוסדה על-ידי האומנים עצמם.⁵⁴ ואילו ועד האומנים שעל הקמתו דובר בוועד האודיסאי, טרם הוקם.⁵⁵ ניתן להניח שפעילות אחדהעם והוועד הפועל ביפו הניעו את ציבור האומנים לייסד את חברת "פעולה", אולם לא היה זה הגוף אשר אחדהעם המליץ על הקמתו. אחדהעם עצמו לא זקף לזכותו את יצירת התארגנות ועד המושבות. היה זה י. איזנשטדט, פקיד הוועד הפועל ביפו, תלמידו וחברו של אחדהעם, שעשה להפצת רעיון זה: "האורגן הציבורי אשר עמלת בשנה העברה, בהיותך פה,

50. אפרים קומרוב, "מכתב גלוי", הצפירה, יז אלול תר"ס.

51. ג. קרסל, "בין עליה לעליה", ספר העליה השניה בעריכת ב. חבס, תל-אביב תש"ז, עמ' 59: על דבר ייסוד הסתדרות הפועלים ראה גם: הצפירה, כב אייר תר"ס.

52. הצפירה, ס טבת תרס"א.

53. ישיבה מיום ה' אלול תר"ס, הצפירה, ח שבט תרס"א.

54. חברת "פעולה" נוסדה ביפו בסיון תר"ס. ראה ג. קרסל: "בין עליה לעליה", שם, עמ'

61.

55. י. איזנשטדט אל אחדהעם, ח אב תר"ס, א"ה, ס"ל 11 ג.

על יצירתו קם לתחייה בא' ניסן.⁵⁶ גם הוועד האודיסאי, שביקש ליהנות מפירות ההתארגנויות בישוב ולזקוף כמה קבין של זכות לעצמו, כתב: "תודות לתוצאות ועדת הביקורת מתגדלת ומתחזקת יותר ויותר הפעולה העצמית בקרב הקולוניסטים והפועלים ובעלי-המלאכה ביפו."⁵⁷ הנה כי כן, לא מצאנו סימוכין לגירסא של היסטוריונים ושל חלק מהמקורות, המייחסת וקושרת הקמתם של שלושת הארגונים הציבוריים בשנות המשבר עם פעולתו של אחד-העם. ארגונים אלה לא הוקמו על ידי אחד-העם ואף לא ביוזמתו.

התעוררות דעת-הקהל, התודעה העצמית והכרת ערכה של הסתדרות הישוב, כפי שבאו לידי ביטוי זמן מה קודם לייסודן של הסתדרות המושבות, הסתדרות הפועלים ושל ההסתדרות הארצישראלית, היו תוצאה של תהליכים רעיוניים, חברתיים וכלכליים ממושכים בתולדות הישוב, שקדמו הרבה הן למשבר של ראשית המאה ה-20 והן לביקור של אחד-העם בארץ בשנת תר"ס. נטיב להבין זאת אחרי שנסקור את הנסיונות להקמת הנהגה עצמית מרכזית מימי ראשית ההתישבות החדשה בארץ.

בשנת 1890 נוסד בארץ הוועד הפועל של "ועד החברה לתמיכת בני-ישראל עובדי אדמה ובעלי-מלאכה בסוריא וארץ-ישראל", הידוע בשם הוועד הפועל ביפו. הקמתו היתה ביטוי למגמת העבודה המעשית אשר תנועת חובבי-ציון ברוסיה ביקשה להגשים בארץ. ועד זה נתן דחף-מה לקידום של הרעיונות והנסיונות להקמת מוסד הנהגה עליון, שימיהם כימי הישוב החדש. שנות 1890-1891 ידועות גם כ"ימי טיומקין" בתולדות הישוב החדש.⁵⁸ העלייה וההתישבות באותה שנה שימשו רקע להתעוררות כוחות ציבוריים בישוב. באותה שנה הוקמה הסתדרות של פועלים, ונתקיים כנס של המורים בארץ-ישראל בהשתתפות אחד-העם.⁵⁹ אף כי כנס המורים היה מצומצם בהיקפו, נודעה לו חשיבות בגלל עצם הנסיון לזמן את כל מורי הארץ תחת קורת גג אחת. מראשית שנת תרנ"ב (1891) ועד לשנת תרנ"ה (1895) פעלה הסתדרות ארצית של מורי ארץ-ישראל בשם "אספת המורים בארץ-ישראל". הכוח המניע והמלכד של ציבור זה היתה התודעה, ש"המורים בארץ-ישראל

56. י. איזנשטדט אל אחד-העם, ב ניסן תרס"א, א"ה, ס"ל 13 א.

57. "חשבון ועד החברה לתמיכת בני-ישראל עובדי אדמה ובעלי-מלאכה בסוריא ובארץ הקודש לשלוש השנים הרביעיות תרנ"ט-תרס"ב".

58. ז. טיומקין היה ראש הוועד-הפועל הראשון ביפו.

59. א.מ. פריימן, ספר היובל לקורות המושבה ראשון-לציון, כרך א, עמ' 25.

הם לא רק כוהני ההשכלה כי אם גם כוהני העבודה", מטרתם היתה לעשות את החינוך אמצעי להכשרת הדור הצעיר ושילובו בעבודת התחייה של העם בארצו.⁶⁰

באותם ימים עצמם נעשה נסיון לכנס אספה שנתית של חובבי־ציון בארץ: "אחד מטובי חובבי־ציון מציע לקבוע בכל שנה אספה מכל חובבי־ציון שבארץ. טובה רבה צפונה באספה כזו ונכון מאוד כי יתאספו חובבי־ציון להוציא הדבר לפעולו."⁶¹ היוזמה לנסיון זה באה מאגודת "בני משה", שהחלה את פעולתה בארץ בשנת תרנ"א.⁶² מטרתיה הלאומיות, המדיניות, החברתית וית והכלכליות התמקדו בישוב החדש, והיא ניהלה מאבק ציבורי נגד הישוב הישן. פעילי אגודה זו היו בין היוזמים להקמת גוף מרכזי לישוב החדש. "ביגענו למצוא את הסיבה העיקרית לאי־אחדותנו, מצאנו כי חסרון ידיעות אמתות ומדויקות מכל הנעשה פה מוליד ערבוביא ופלגות בין החובבים [...] לתקן את המעוות הזה באנו בדברים עם טובי חובבי־ציון בארצנו, יושבי הערים והמושבות, ויחד אתם קבענו פה מרכז, שבו יקבצו ידיעות נאמנות ומדויקות מכל מעשי הישוב, ואחרי אשר תזוקקנה היטב נמציאן לכם, אחים אהובים, במכתבים תדירים אשר נשמור לשלחם על הסדר מדי חודש כחדשו."⁶³ במקביל לפעילות זו עלתה גם הצעה לייסד אספה שנתית של חובבי־ציון בארץ כמוסד של קבע. בעלי ההצעה סברו, שסיבת הצרות שבאו על הישוב היתה העדר נציג ישובי מוסמך בקושטא, מרכז השלטון העותמני, "לו יהיה כן יכבדונו רבים, אבל בכל זאת אין דברי יחידים נשמעים בעניינים כאלה. אולם לו יצאו הדברים מפי באי־כוח עדת כל היהודים יושבי ארץ הצבי אז אולי ישמעו דברינו."⁶⁴ מכאן ניתן ללמוד שהרעיון להקים מסגרת כלל־ישובית קשור היה בתחילתו עם מגיע מדיני, והוגי הרעיון היו בעלי הכרה לאומית בישוב הכפרי והעירוני כאחד.

60. א. דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת־ציון, כרך ג, עמ' 964.

61. ידיעה מיום ג סיון תרנ"ג, ראה "מכתבים מבית הלוי", א תמוז אתתכ"ד לגלותנו (תרנ"ג), א"ה, ס"ל 79.

62. אגודת "בני משה" נוסדה בשנת 1889 על ידי כמה מחובבי־ציון, ביניהם אחד־העם וי. אייזנשטדט. היא שמה לה למטרה לאגד את "האנשים מישראל הרואים תשועת עמם האמיתית בתחייתו הלאומית והתפתחות רוח בסגולותיו המיוחדות לו על־ידי תקומת מרכז עברי בארץ־ישראל, על יסוד עבודת אדמה והשכלה לאומית, אשר ישפיע מרוחו על כל העם ויהיה למקור חיים וקשר מאחד לכל נפיצותיו." ראה ספר התקנות שנדפס בארץ, תרנ"א, א"ה, ס"ל 67.

63. "מכתבים מארץ־ישראל", א אייר אתתכ"ד (תרנ"ג), א"ה ס"ל 79.

64. "מכתבים מארץ־ישראל", שם.

נסיונות מעשיים להגשמת הרעיון נעשו בראשית שנת 1894 על ידי י. אייזנשטדט, מ. דיזנגוף וד"ר ה. יפה. הם יזמו כינוס של כל חובבי־ציון בארץ. ההכנות נעשו תוך כדי התייעצות עם פקידי הברון. היה בכוונתם לדון במצב המושבות והפועלים, ולהעלות הצעות לחיזוק ההתיישבות וההתנחלות של הפועלים. ידיעה מיום יח תשרי תרנ"ד אומרת: "אתמול והיום היו שתי אספות נכבדות בבית ועד הפועל, שמטרתן לטכס עצה אודות מעמד הפועלים באה"ק. בראש האספה ישב המורשה, ובין הנאספים היו רבים מטובי חובבי־ציון ומהמושבות וכחמישים איש מהפועלים בעצמם עם חברי ועד אגודת הפועלים."⁶⁵ ומיום כז אדר ב: "רבים מכירים עתה נחיצת אספה כללית מראשי הישוב החדש למען יביאו בחשבון את כל תוצאות פעולותיהם עד היום וגם יטכסו עצה במה אפשר להיטיב מצב החמרי של המושבות הקיימות."⁶⁶ י. אייזנשטדט העלה תכנית מפורטת לפתרון השאלה היהודית בארץ־ישראל: "ההשקפות הנזכרות ויתר השיחות הביאו את הדוברים לידי הכרה, כי מאוד נכון להשתדל לקבוע ברשיון הממשלה הרוממה ועד כללי, שבו ישתתפו כל המושבות והוא יבחר קומיסיות מומחים אשר יעסקו בהטבת מצב הבריאות, בתי־הספר, הפועלים, עבודת־האדמה, המסחר וחרושת המעשה, וגם לדאוג שיהי' 'קרן קימת' להחזקת בתי־הספר ובתי־חולים."⁶⁷ משתתפי הוועידה חשבו להקים ארגון כלל־ישובי מסועף לענייני הישוב החדש, שיהא מוכר־על־ידי השלטונות. תקוות רבות נתלו בארגון החדש: "אנו מקווים כי הוועידה והוועדות שיצאו ממנה, תהיה להן השפעה עצומה על הישוב, ואולי גם על הברון. יתכן שנגיע לידי איחוד כל הכוחות שפעלו עד כה לחוד ויש שפעלו בכיוונים הפוכים [...] סוף, סוף מתחוק הרעיון הלאומי, משתחרר משטחיות, מגוונים פרטיים, לובש צורה מגובשת יותר, מעשית יותר, מתחיל להתגשם ולבנות יסוד לעתיד."⁶⁸ כעבור חודשיים ימים התפרקה הוועידה. מגמותיה ונסיונותיה לא מצאו חן בעיני פקידות הברון. זו היתה כנראה הסיבה האמיתית לכך שהיא נתפרקה. "אצלנו אין חדש – כתב יפה – הוועדות התפרקו. נדמה לי כי אין דעתו של הברון נוחה מהוועידה."⁶⁹ אמנם המרכז הישובי לא קרם עור וגידים, ולא נתקיים בשנת 1894. אולם הזרעים נטמנו ועתידים היו לשאת פרי בתקופה מאוחרת יותר. חובבי־ציון

65. "מכתבים מארץ־ישראל", א חשון אתתכ"ה (תרנ"ד), שם.

66. "מכתבים מארץ־ישראל", א אייר אתתכ"ה, שם.

67. שם.

68. ה יפה אל אחותו, 26.4.1894, "דור מעפילים", עמ' 99-100.

69. ה. יפה אל אחותו, 19.6.1894, שם, עמ' 109.

בארץ לא אמרו נואש והנסיגנות למציאת פתרונות לבעיות הישוב נמשכו. כך קרה שאפילו בשנת 1900, בעיצומו של המשבר, התווה ד"ר ה. יפה קווים להקמת הנהגה עצמית מרכזית, שעיקרם: הסדרת יחסי האיכרים עם המוסדות המיישבים; התחלת נסיון התישבותי חדש: תמיכה בבעלי-הון צעירים; ייסוד בית-ספר – חוה חקלאית; הקמת מנגנון מרכזי, שישמור על קשרים עם תנועת חובבי-ציון העולמית.⁷⁰ תכנית זו, אף כי לא נתגשמה, היה בה משום עדות לקיומם של רעיונות פוליטיים עצמאיים בישוב. הקמתן של אגודות ציוניות רבות הצביעה על גידול במספרם של בעלי ההכרה הלאומית.⁷¹ הפעילות הציונית הכתה שורשים לא רק בישוב החדש אלא גם בתוככי הישוב הישן. "הציונות בירושלים – הרוצעווסקי סיפר כי ייש שם צעירים וגם אנשים באים בימים העוסקים בציונות כאמת ובתמים ומכרו כמאה אקציות, ואל שאלת אחיו ששאל את הד"ר הרצל אם יוכלו לעבוד בפרהסיא ובפומבי ענה להם כי יותר טוב לבלי לעשות רעש."⁷² הפעילות הציונית בקרב הישוב הישן נעשתה בעיקרה על-ידי אגודות שהיו מסונפות לתנועת "המזרחי". בארבע ערי הקודש פעלו אגודות ציוניות. בירושלים פעלה אגודת "ציון" המצוינת, ואגודה לרכישת קרקעות בשם "נחיליאל". בצפת פעלה אגודת הציונים "בית יוסף"⁷³ ובטבריה אגודה אחרת.⁷⁴ פעילות ענפה זו של האגודות הציוניות הובילה לייסוד אספה כללית של ועדי האגודות הציוניות המאוחדות, ונבחר ועד ראשי אשר מקום מושבו היה כיפו.⁷⁵ שאיפתם היתה לייסד פדרציה ציונית בארץ-ישראל ובדרך זו להשתלב בהסתדרות הציונית. הוועד הפועל הציוני לא היה מרוצה ממגמה זו וניסה להחלישה באָכה: "ההסתדרות הציונית המקומית יסדה עוד סניף. מוויגה כתבו להם שלא ירעישו ביותר ולא יתעקשו בענייני הארגון לכל פרטיו ודקדוקיו, ושלהם לא תהיה השפעה על המוסדות העתידיים להתפתח."⁷⁶

70. מכתב מחודש ינואר 1900, שם, עמ' 272.

71. בחודש טבת תרס"ב נוסדו אגודות ציוניות ביפו ובראשון-לציון, ראה א.מ. פריימן, "ספר היובל", עמ' 67-68. אגודות ציוניות נוסדו גם ברחובות, ודי חנין ועקרין. אף נתקיים "יום הציונים" בחג החנוכה תרס"ב. בן-ציון, "מכתבים מארץ הקודש", המליץ, י אד"ש תרס"ב.

72. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, כט חשון תרס"ב, א"ה ס"ל 12 א.

73. אצ"מ 141/153A.

74. המליץ, כט טבת תרס"ג.

75. א.מ. פריימן, "ספר היובל", עמ' 68.

76. ה. יפה, דור מפילימ, עמ' 308. על-פי חוקת ההסתדרות הציונית, הפדרציה היא חטיבה ארגונית העומדת ברשות עצמה ופועלת לפי חוקי ארצה.

בני הישוב גילו ענין בכל מה שנוגע לשאלת עבודת הוועד האודיסאי בארץ זמן רב לפני שבא אחד-העם לארץ בשנת תר"ס. הוועד הפועל של הוועד האודיסאי נתפס כמי שאינו ממלא את צרכי האיכרים וההתישבות בכללה. על רקע אי-התאמה זו נוצרה תנועה ציבורית, שתבעה ארגון מחדש של עבודת הוועד הפועל ושילובם של בני הישוב בעבודתו.

מ. סמילנסקי, שהיה אחד מראשי המבקרים של מדיניות הוועד הפועל ביפו, דרש את פיטוריו של יושב-ראש הוועד, ד"ר הלל יפה, בטענה שפעולתו לא היתה לטובת הישוב, בשל שלא ידע עברית במידה מספקת ושסייע להחדרת רוח צרפתית לישוב. סמילנסקי הציע להקים ועד של יועצים והנהגה לישוב, שיפעל ליד הוועד הפועל.⁷⁷

הוא שיקף בדעותיו חוג רחב של איכרים בני מושבות ושל בני העיר אשר חברו יחד ופירסמו קול-קורא "לכבוד אחינו בני עמנו", שבו קראו אל חובבי-ציון להאזין לעצות המושמעות מפי בני הישוב ולהישמע להם, וכמו כן הציעו להקים ועד של יועצים עם סמכויות פעולה רחבות ליד הוועד הפועל. החותמים על הקול-קורא טענו שהם מייצגים את דעת הקהל.⁷⁸ נכבדי העדה העברית ביפו תבעו את שיתופם של בני העיר והמושבות בהרכבו של הוועד הפועל ביפו. לדעתם נסיונם ומעמדם הצדיקו את התביעה הזאת. הם טענו, שהם בלבד מכירים את שרי הממשלה והליכותיהם ויודעים את צרכי ההתישבות.⁷⁹ אחד מכני ירושלים התעורר ותבע את עלבונם של בניה, על אשר לא נכללו בתכנית שהוצעה, לייסד ועד של יועצים מכל מושבה לרבות אחדים ממשכילי יפו.⁸⁰

בשאלה זו התהוותה דעת-קהל ישובית. בני הישוב טענו שאין להטיל עליהם הנהגה שאינה מקובלת עליהם. כמו כן טענו, שטובת הענין ויעילותו דורשות שיתוף נציגי הישוב בוועד הפועל כחברים שוויוזכויות. למעשה הם הציעו ארגון מחדש של הוועד הפועל והפיכתו להנהלה, שהרכבה ארצישראלית, הגם שהיתה צריכה להיות כפופה לוועד האודיסאי. המשאלות של בני הישוב ניתרגמו לביטוי אקטיבי שעה שיצאו בפועל נגד הנהגת הוועד הפועל ביפו. י. אייזנשטדט ראה בכך סכנה למעמדו של הוועד הפועל ולענייני הישוב בכלל ובהקשר לכך ביקש להשפיע על אחד-העם שיכוא להשליט סדר בישוב

77. מ. סמילנסקי, "ועד הפועל ביפו", הצפירה, יט ניסן תרנ"ט.

78. הצפירה, ב אייר תרנ"ט.

79. הצפירה, ט אייר תרנ"ט.

80. עמינדב "עזרת סופרים: דבר לחובבי הישוב", המליץ כג אייר תרנ"ט.

מכוח אישיותו והשפעתו.⁸¹ אחד-העם קיבל מידע מפורט על הלכי-הרוחות והתביעות שהעלו בני הישוב. התביעות לארגן מחדש את הוועד הפועל ולהקים הנהגה המורכבת מנציגי הישוב מצאו הד בלבן, ובנקל יכול היה לאמץ. דברים אלה באו לביטוי ב"דברי הביקורת" ובהצעות אחד-העם לוועד האודיסאי בשנת תר"ס ולאחריה.⁸² תרומתו לענין היתה הכנסת עקרון הבחירה בנוסף לעקרון הייצוג שאותו תבעו בני הישוב. הוועד האודיסאי הסכים עקרונית, שהוועד הפועל צריך להיבנות מחדש והחליט "למנות איש אחד מוועד כל קולוניא אשר ביהודא על-פי הצעת ועדי הקולוניות להשתתף במשא-זמתן ע"ד ענייני הקולוניות בתור חברי הוועד הפועל".⁸³ הצעתו של אחד-העם לא נתקבלה כולה כמות שהיא. הוסכם "למנות" נציג על-פי הצעת ועדי הקולוניות,⁸⁴ ולא מנבחרו כל מושבה, כפי שהציע אחד-העם. משמע, עקרון הבחירה הובלע. הענין הוגבל לאזור יהודה מאחר שביפו נתמקדה פעילות הוועד הפועל. לא הוזכרו נציגי הפועלים והאומנים. לנגד עיני חברי הוועד האודיסאי עמדה עדיין שאלת המושכות בלבד והעמדה שעליהם להציג לפני הברון רוטשילד בפאריס באייר תרס"א. לא היתה נטייה לשיתוף מלא של כל הסקטורים הישוביים בעבודת הישוב, או מסירת ענייני הישוב לבני הישוב בלבד. בעוד הוועד האודיסאי התדיין בהצעות אחד-העם לארגן מחדש את עבודת הוועד הפועל, נתארגנו המושבות בארץ-ישראל ויסדו את הוועד הכללי של המושבות.

שני נציגי הוועד הכללי, שיצאו לאודיסה כדי להשתתף שם באספה השנתית, הביאו עמם תכנית ישובית שבה דובר על הנזק שבאפיטרופסות, כנראה בהשפעת דעותיו של אחד-העם. כמו כן, תבעו פיתוח תעשיית היין, הקמת יקב בכל מושבה ומסירת שיווק היין לאחריות האיכרים עצמם. בנוסף לכך הציע מ. סמילנסקי, נציג המושבות, לתבוע מיק"א להקים ועדה שתורכב מנציגי האיכרים, הוועד האודיסאי ויק"א: מקום פעולתה יהיה ארץ-ישראל וכל החלטותיה יחייבו את הברון ואת יק"א והאיכרים.⁸⁵ בני הישוב ידעו בדיוק למה הם זקוקים ולא נצטרכו להדרכה מצד הוועד האודיסאי. הם רצו להקים גוף הנהגה ישובי רחב ובעל-סמכות, שלא יצמצם בגבולות הוועד האודיסאי. הצעתו של סמילנסקי נתקבלה על-ידי הוועד האודיסאי, כחלק

81. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, ט' אייר תרנ"ט, א"ה ס"ל 9 א'.

82. ראה לעיל.

83. ישיבה מיום ח טבת תרס"א, ראה הצפירה, כה תמוז תרס"א.

84. המליץ, יג אדר תרס"א. החלטה דימה נתקבלה גם באספה הכללית של המושבות בראשון-לציון, א ניסן תרס"א.

מהתכנית שתעלה הנציגות לפני הברון כפאריס בפגישה עמו. המשלחת התייצבה לפני הברון, אך לא הגשימה את התקוות שתלו בה.⁸⁵ תגובתו של סמילנסקי היתה: "הנני מסכים לדעת אחרים כפולשתינא, כי מה שלא יוקח בידיים, אין. צירי רוסיה רפויים, לדרוש מהם אי-אפשר."⁸⁶ כשלון המשלחת רק חיזק את הדעה שרווחה בישוב, שאין לצפות לעזרת כוחות מבחוץ, ושהישוב צריך להישען על כוחותיו בלבד.

סמילנסקי פיתח את תכניתו והגישה במתכונת חדשה בקיץ שנת 1902. התכנית החדשה לא הצטמצמה בעניינים הכלכליים והציבוריים של המושבות, אלא הקיפה גם את תחומי ההתארגנות של ההתיישבות, שעיקרה הוא הקמת מוסד ראשי של הישוב; כלומר, לא ועד פועל המורכב מנציגי שלושת הסקטורים, שיש להם קשר עם הוועד האודיסאי, כפי שהציע אחד-העם, אלא גוף המהווה למעשה הנהגה, רשות אקווקטיבית של הישוב. ההנהגה הראשית, שסמילנסקי ראה לנגד עיניו, היתה צריכה להתממש על-ידי הסעיפים שלהלן: א) בנק מרכזי ועצמאי ביפו כמוסד ראשי של הישוב. לבנק זה ימסור הברון רוטשילד את כספיו. ב) הפיקוח של יק"א על הבנק יצטמצם בביקורת על הוצאת הכסף שהופקד בו. ג) כראש הבנק יעמוד איש מטעם יק"א. משמע, המוסד הראשי צריך היה להיות מעין גוף פיננסי שדרכו ובאמצעותו תתקצע כל העבודה הישובית. כמטרות של הארגון הראשי נקבעו: שיקום המושבות הקיימות, ייסוד מושבות חדשות, תיווך בין הישוב לממשלה ועיסוק בעניינים כלליים של המושבות. (פירוש הדבר שהמוסד הראשי אינו נתפס כמוסד פיננסי בלבד, אלא גם כגוף ציבורי בעל תכנים ישוביים, ציבוריים ומדיניים). מטרה נוספת היתה יצירת קשר בין מושבות הכורמים השונות.⁸⁷ מתמיהה העובדה, כי למרות שתכנית זו היתה מקיפה יותר מקודמותיה, אין היא מזכירה כלל את תחומי הפעולה של הוועד האודיסאי. בהצעה מאוחרת יותר של מ. סמילנסקי לאספה החמישית הסדורה של חובבי-ציון באודיסה, שנתקימה בימי ג' - ו' חשוון תרס"ג, התיחס בעיקר לעבודת הוועד האודיסאי. הצעת התכנית של סמילנסקי התחלקה לשישה סעיפים שראה הכרח להגשימם: 1) העברת מרכז ההחלטות מאודיסה לארץ-ישראל; 2) הכרת המציאות בארץ; 3) הכנסת ענייני החינוך לתחום הפעילות הציבורית; 4) התמיכה תינתן לאיכרים, פועלים ואומנים עניים בלבד; 5) מינוי ועד פועל ביפו, שבו ישתתפו באי-כוח המושבות, באי-כוח

85. הפגישה התקיימה בכג אייר תרס"א.

86. המליץ, יא תמוז תרס"א.

87. מ. סמעליאנסקי, "לתקנת הישוב", המליץ, כט אב תרס"ב.

הוועד האודיסאי, ובא־כוח המורים. המורה שבוועד יכונן ועדה לענייני החינוך. תפקיד הוועד הפועל – לחקור את הנעשה בארץ. בהצעה להרכב הוועד הפועל נשמט מקומם של הפועלים והאומנים, ובכך נבדלה מהצעות אחרות. צירוף סקטור המורים והקמת ועדה לענייני חינוך היו בבחינת חידוש. סעיף 6 עסק בהסדר חלוקת הכנסות הוועד. באשר להנהלת הוועד הפועל ודרכי עבודתו סבור היה סמילנסקי, שהנהלה תורכב מראש הוועד הפועל, מזכיר וגזכר – הללו ייבחרו על־ידי הוועד האודיסאי. ולא רק בכחירת נושאי התפקידים תישמר הכפיפות לוועד האודיסאי, אלא גם בפיקוח על התקציב. בכך ביקש סמילנסקי להניח דעתם של נותני הכספים.⁸⁸

הצעת תכנית ברוח דומה, אך עם הדגשים אחרים, הגיש י. בלקינד. תכניתו הישובית התחלקה לשני פרקים עיקריים. האחד דן בארגון החינוך בארץ ומטרתו – אחדות רעיונית ותרבותית לאומית של הישוב. הוא הציע להנהיג פרוגרמה חינוכית אחת, הוראת שפה אחת – עברית, ולסדר אספות מורים, שתשקדנה על הכנת תכנית לימודים, פיקוח על ההוראה וההכשרה להוראה.⁸⁹ הפרק השני דן בארגון מחדש של עבודת הוועד הפועל. לדעתו צריך היה מוסד זה להיות מעין "מרכז" ישובי. הוא ציין שמלבד האיכרים, הפועלים והאומנים יש בארץ־ישראל ציבור של סוחרים, רופאים ומורים שענייני הישוב קרובים ללבם, ועל כן יש לשתף גם אותם בוועד הפועל.⁹⁰ בלקינד הציע למעשה להקים שתי הסתדרויות. האחת, הסתדרות של מורים והשניה הסתדרות כללית של הישוב. הסתדרויות אלו צריכות היו להימצא בקשר עם הוועד האודיסאי, אולם הן יכולות להיות יחידות עצמאיות בענייני הישוב. הצעתו של בלקינד היתה מרחיקת־לכת ביותר וחשכה על ארגון הישוב כמושגים של הסתדרות ארצית. בהתיחסו לעיקרי המדיניות הישובית העמיד בלקינד את גאולת הקרקעות בדרגת דחיפות לאומית ראשונה.⁹¹

אוסישקין הציע תכנית משלו, שעתיד היה להגשימה בקיץ 1903. בתכניתו הביע את דעתו בעד עבודה עצמית של האיכרים, דהיינו: שחרורם מאפיטרופוסות. אולם, לדעתו, רק בעזרת אורגניזטור יוכלו האיכרים לזכות בחיי חופש. מאחר שהישוב אינו מסוגל להגיע לאי־תלות בגורמים חיצוניים, בכוחות עצמו, לא תם תפקידו של הוועד האודיסאי. על־פי הצעת אוסישקין צריך מוסד זה להשתלב בצורה מלאה בכל ענייני הוועד הפועל ביפו ולשמור

88. המליץ, יח חשון תרס"ג.

89. שם, יט ז'כא חשון תרס"ג.

90. שם, כו חשון תרס"ג.

91. שם, יט חשון תרס"ג.

כידו את הפיקוח על הנעשה בארץ. בהרכב הוועד הפועל כלל אוסישקין אלמנט חדש – "יושבי הערים", בעוד שלפני כן דובר רק על "האומנים".⁹² בהצעתו של אוסישקין על סעיפי התקציב באו לידי ביטוי גם חלק מהרעיונות שהביע בלקינד: שלישי מהכספים יוקדש לחינוך של הישוב על מנת שיהיה כשיר לנהל חיים עצמאיים, שלישי אחד – לחינוך והשליש הנותר לרכישת קרקעות.⁹³

האספה החמישית הסדורה של הוועד האודיסאי קיבלה שורה של החלטות, שעיקרן: א) מרכז העבודה צריך להיות בארץ-ישראל; הוצע לייסד ועד פועל שיורכב מנבחרים האיכרים, הפועלים ו"חובבי-ציון שבערים". גם צירי יק"א יוכלו להצטרף – אם זו תרצה – אבל בלי אפיטרופוסות. נשיא הוועד הפועל יהיה בא-כוחו של הוועד האודיסאי ויעבוד תחת השגחתו. ב) הוועד יורה לנציגו בארץ לסדר את הוועד הפועל במתכונת הנ"ל.⁹⁴ בהחלטות האספה היה משום התקדמות לקראת הרעיונות שהביעו נציגי הישוב בד"כ בד עם שמירת האינטרסים של הוועד האודיסאי, כפי שכאו לידי ביטוי בהצעת אוסישקין. המונח "חובבי-ציון שבערים" צריך היה להבטיח, שרק בעלי הכרה לאומית ציונית יוכנסו כחברים לוועד הפועל, ולא אנשי הישוב הישן, כפי שעשוי היה להשתמע מהצעת בלקינד. בני הישוב רצו בהקמת הסתדרות כלל-ארצית ומרכזית, ואילו הוועד האודיסאי רצה בהקמת הסתדרות שהייצוג בה יינתן רק לגורמים שהיו קשורים ישירות עם הוועד.

אויסישקין לא היה היחיד באודיסה שסבר שהישוב אינו מסוגל להשיג את חירותו בכוחות עצמו. בדיונים שנתקיימו בישיבות הוועד האודיסאי הובעו דעות שהיו רחוקות מאלו של אנשי הישוב. חלק מחברי הוועד העלה הסתייגויות מטעמים שונים לגבי יכולתו של הישוב להשיג אחדות, מאחר שהתנאים טרם הוכשרו לכך. היו אף שהרחיקו-לכת וטענו גם שהוועד האודיסאי אינו צריך לשאוף כלל לאחדות זו, שתכלול אלמנטים ישוביים נעדרים כל זיקה אליו העלולים לפגום באופיו הציוני של הישוב. מ. לילינבלום שלל את הרעיון של בלקינד שהחינוך יכול לאחד את כל יושבי ארץ-ישראל, וטען שהאיחוד יתקיים רק על בסיס כלכלי משותף. באין מסחר ועבודה, דרכים מתוקנות והכרה שהאחדות כדאית, אי-אפשר יהיה להתגבר על הפילוג, שמקורו במוצא ערתי ובאינטרסים שונים. אין לאחד את הישוב על

92. שם, כו חשון תרס"ג.

93. שם, כ חשון תרס"ג.

94. שם, כו חשון תרס"ג.

סמך תכניות מלאכותיות.⁹⁵ הוועדה, שדנה בהצעותיו של בלקינד, הגיעה לשלוש מסקנות: א) שיש לאחד את יושבי הארץ, דבר שלא ניתנה לו תשומת-לב מספקת עד לאותו זמן. ב) הודגשה חשיבות החינוך לפיתוח והעמקת ההכרה העצמית. ג) הוטל ספק אם אפשר להגשים את הצעותיו של בלקינד. בכל זאת ראו חברי הוועד האודיסאי צורך להקציב סכום כסף לקיום אספת המורים.⁹⁶ היה זה צעד ראשון בכיוון תכניתו של בלקינד.

כאשר לשאלת ארגונו מחדש של הוועד הפועל ביפו טען לילינבלום, ש"אין אנו יכולים לנהל את כל ענין הישוב ולעמוד בראש כל הקולוניות. כל פעולתנו צריכה להצטמצם בגבולות החלטות האספה הכללית" של חובבי-ציון באודיסה. על כן, רק אלה שיש להם יחס מסוים ל"חברת התמיכה", יוזמנו להשתתף בוועד הפועל.⁹⁷ ש. ברבש, גזבר הוועד האודיסאי, טען שאין לשתף בוועד הפועל סוחרים או מורים, "כי דרוש שיהיה איזה יחס בינינו וכין המשתתפים ובאופן אחר יוכלו גם מקבלי החלוקה לדרוש להשתתף בוועד הפועל. מלבד זה, אין אנו יכולים להתעסק בכל שאלות הישוב." נימוקו: המחסור באמצעים כספיים. מדברי שני אישים אלה עולים נימוקים אידיאולוגיים המכוונים נגד הישוב הישן והחשש מפני השתלטותו על ההנהגה העצמית. נתגלע גם החשש מפני אכזרן השפעת הוועד האודיסאי על הארגון שבחסתו אם יכלול אלמנטים שאינם תלויים בו. הדעות שנשמעו⁹⁸ תמכו בהשאת החלטה בדבר הצורך בהקמת אחדות ישובית בידי הישוב עצמו. בכך לא הובעה תמיכה או הסתייגות מהקמת אחדות ישובית. על הוועד האודיסאי הוטל להקים את הוועד הפועל (כפי שהוחלט באספה החמישית), כמוסד נפרד מהאספה הכללית של נציגי הישוב. פרשה זו נידונה כד-בכד עם התיעצויות בממלא מקום יושב-ראש הוועד הפועל ביפו, מ. מאירוביץ. במהלך הבירורים התעוררו שאלות אחדות: 1. לגבי זהותם הממשית של אלה המכונים "יושבי ערים" – האם הם רק בעלי-המלאכה או גם אחרים? 2. האם הוועד יוגבל בהרכבו לנציגי המושבות המקבלות תמיכה, או יכלול את כל המושבות? 3. אם המטרה היא להגביר את הפעולה העצמית וההכרה הציבורית, האם יש לכלול בהרכב המוצע את נציגי כל היהודים בארץ ולא רק את האיכרים שהם 8 אחוזים מכללם? בסיומו של המשא ומתן הודיע הוועד האודיסאי למאירוביץ, שהוא רואה בוועד הפועל שתי יחידות ארגוניות. האחת, המורכבת מבאי-כוח

95. משיבת הוועד, ל כסלו תרס"ג, המליץ, ה שבט תרס"ג.

96. ישיבת הוועד מיום כח טבת תרס"ג, המליץ, ט אדר תרס"ג.

97. ישיבת הוועד מיום כה אדר תרס"ג, המליץ, י אייר תרס"ג.

98. הדעות סוכמו על-ידי ה. הימלפרב, מזכיר הוועד האודיסאי, שישב בראש אותה ישיבה.

המושבות, הפועלים והאומנים המתאספים פעם או פעמיים בשנה. השניה, ועד קבוע, מוציא לפועל, הנבחר על-ידי האספה לזמן קצוב. תפקיד ועד זה לעסוק בעבודות השוטפות. נשיאו הוא באיכות הוועד האודיסאי.⁹⁹ אולם לגבי סקטורים אחרים שישתתפו בהרכב הוועד הפועל לא הגיעו לידי החלטה באותו זמן. ברוב דעות הוחלט: "א. לשלוח קומיסיא למטרת יצירת ועד פועל מקרב הקולוניסטים, הפועלים ותושבי הערים (בעלי-המלאכה), ואם יהיה אפשר גם מבאיכות יק"א. הקומיסיא עובדת ברשות עצמה ברוח החלטות הוועד, אך החלטותיה מתגשמות אחר שמתאשרות על-ידי הוועד." ב. כירור יתר הדברים נמסר לידי י. עטינגר, מ. אוסישקין, י. צ'לנוב ואחרים.

לשם הגשמת ההחלטות הוחלט לחבר שאלון בענין ארגון הישוב, אשר השאלות שייכללו בו הן בראש ובראשונה מעניינם של בני הישוב ונגועות להרכב האספה הכללית, סדרי עבודתה וסמכויותיה. הוחלט שהשאלון יישלח לכל המושבות, לוועד הפועלים ולשני ועדי בעלי-המלאכה ביפו, ואלה יכתבו את דעותיהם על שאלות אלה ועל אחרות שיעלו ביוזמתם. הם גם יבחרו נציגים שיתאספו ביפו לדיון בכל השאלות. על אספה כללית זו להחליט בקשר להזמנת נציגים נבחרים של האיכרים שישתתפו בעבודת הוועד הפועל. כן הוחלט לשגר משלחת שתשתתף באספה הכללית בארץ-ישראל,¹⁰⁰ ולשם ביצוע התכנית בדבר ייסוד הוועד הפועל.¹⁰¹ הוועד הפועל נשאר גם להבא הגוף המבצע של הוועד האודיסאי, אף כי עתיד היה לקבל מבנה רחב יותר על-ידי הכללת אלמנטים נוספים בהרכבו.

העניינים שנידונו בלהט רב באודיסה הועלו בארץ באספות-עם שכונסו ביוזמת מ. מאירוביץ ומ. סמילנסקי.¹⁰² בהקשר לפעילות זו הוקם מחדש הפורום שנודע כ"אספה כללית של ועדי המושבות ביהודה".

"בשבוע העבר היתה אספת ועדי המושבות ביהודה תחת נשיאות מר מאירויטש לטכס עצה מה להשיב על השאלות שנתקבלו פה מהוועד האודעסטי בדבר ההסתדרות העתידה של הוועד הפועל ביפו. עצם השאלות בטח ידוע לך. בהסכמת כל הנאספים נתלט לדרוש כי הועד הפועל ביפו תהיה

99. "חשבון ועד החברה לתמיכת בני-ישראל עובדי אדמה ובעלי-מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה לשלוש השנים החמישיות, תרס"ב-תרס"ד", אודיסה תרס"ה.

100. ראה הערה מס' 97.

101. "חשבון ועד החברה לתמיכת בני-ישראל עובדי אדמה ובעלי-מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה לשלוש השנים החמישיות תרס"ב-תרס"ד".

102. י. אייזנשטדט לא היה מרוצה מפעילות זו שבחלקה היתה מכוונת גם נגדו, ועל כך כתב אל אחד-העם, יז אייר תרס"ג, א"ה ס"ל 17א.

לו דעה מחליטה בכל העניינים ולא יהיה ייפוי-כוח להוועד האודעססי לבטל את החלטת הוועד הפועל.¹⁰³ כמוכן שהחלטה זו לא תפיק רצון באודיסה, ולא ישימו לה לב. כל יתר השאלות אינן מחזיקות שום ערך. על נקלה הסכימו כל הנאספים בדבר נוסח התשובות.¹⁰⁴ דהיינו – שאלת עצמאותו של הישוב כלפי הוועד האודיסאי נתפסה כשאלת המפתח עלידי כל הנאספים.

בעת שהגיעה משלחת הוועד האודיסאי לארץ, כבר ניתנו לוועד הפועל התשובות לגליון השאלות חוץ מתשובותיהם של בני הגליל, שטרם הגיעו. "כל התשובות הסכימו על צביון הוועד הפועל, כעל מוסד הנהגה עצמית בריסמכא הנחוץ מאוד. בוועד הפועל צריכים להיות באי-כוח כל הקולוניות, האומנים והפועלים מכל המחוזות, ורוב הקולוניסטים הוסיפו כי בו צריכים להיות גם באי-כוח כל מפלגות תושבי ערי אה"ק מישראל שנתאחדו מעט או הרבה לחבורות ידועות."¹⁰⁵ המשלחת לא הסתפקה בתשובות וקיימה אספות הסברה והתיעצות עם עסקני המקום. "בסופו של דבר הוחלט כמעט פה אחד לקרא אספת באי-כוח כל מפלגות תושבי אה"ק מישראל ליסד מאגדה יהודית כללית באה"ק,¹⁰⁶ אשר מטרתה לאחד את כל כוחות היהודיים החומריים והרוחניים באה"ק כדי לחזק ולהרחיב בכמות ובאיכות את היסוד העברי באה"ק."¹⁰⁷ ראוי לציין שרק לאחר מכן נשלח ה"קול-קורא", שבו נזכרו ההחלטות דלעיל ושהיה חתום בידי אוסישקין.

בהכנות ל"כנסיה" [ועידה] בזכרון-יעקב ששימשה ועידת יסוד להסתדרות הארצישראלית, נתגלתה גישה ציבורית, הכרת ערך עצמית והובלטה חשיבות הפעולה העצמית. הועלתה התפיסה המצדדת במסגרת מאחדת כלל-ארצית לישוב, בעלת תכנים עצמיים העומדת בזכות עצמה. הציפיות והתקוות שבני הישוב תלו בוועידה היו שונות משל חברי הוועד האודיסאי. הישוב הכיר בחשיבות הוועידה לליכודו. ציפו שהיא תסיר חומות בין הישוב הישן לחדש; שתניח אבן-פינה לחיים הציבוריים בעתיד.¹⁰⁸ גם אוסישקין נתן לכך ביטוי בנאום הפתיחה בוועידה. "הכנסיה בז[כרון] י[עקב] יצרה ישוב חי

103. ההדגשה שלי – י.ג.

104. מ. סמילנסקי אל אחד-העם, יט אייר תרס"ג, א"ה, ס"ל 117.

105. "חשבון ועד החברה לתמיכת בני-ישראל עובדי אדמה ובעלי-מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה לשלוש השנים החמישיות, תרס"ב-תרס"ד".

106. ההדגשה שלי – י.ג.

107. ראה הערה מס' 105.

108. ברזילי, "הכנסת בארץ-ישראל", המליץ, יט אב תרס"ג.

הנוסד על העבודה. ההסתדרות הסירה חומות והגשימה חלק מהחזון הלאומי.¹⁰⁹ גם דוד ילין היה שותף לדעה זו.¹¹⁰ לא רק לגבי מהות הישוב והסתדרותו נתגלו הבדלי השקפות בין הישוב לוועד האודיסאי, אלא גם בשאלות קונקרטיות של ארגון ההסתדרות. התיאור הניתן בחיבורי היסטוריה רבים, כאילו ההסתדרות היתה יצירה בלעדית של אוסישקין – בטעות יסודו. בני הישוב השתתפו בעיצוב תכנית ההסתדרות ועיקריה, כפי שבאו לידי ביטוי בוועידה עצמה. אוסישקין הציע להקים את מוסדות ההסתדרות על-פי המבנה של ההסתדרות הציונית. והצעתו נתקבלה: הכנסיה הושוותה לקונגרס הציוני. הוועד הפועל הגדול של ההסתדרות הארצישראלית היה מקביל בסמכויותיו לסמכויות הוועד הפועל הגדול הציוני ומרכז ההסתדרות הופקד על העניינים השוטפים. בשאר ענייני הארגון נחלקו הדעות. אוסישקין גם הציע להקים שתי מסגרות נפרדות, אחת לישוב, ואחרת למוסדות הפילאנטרופיים הפועלים בארץ. בשאלת המסגרת למוסדות חוץ-לארץ התעוררו ויכוחים וחילוקי-דעות ממושכים. בני הישוב צידדו בניתוק הקשר בין ההסתדרות לוועד של המוסדות הפילאנטרופיים שנקרא הוועד החיצוני. הם תבעו למסור להסתדרות סמכויות מלאות והביעו התנגדות לבני חוץ-לארץ. דעתו של אוסישקין גברה, אולם בני הישוב לא היו שלמים עם החלטה זו וראו בוועד החיצוני שהוקם, עקב אכילס שימוטט את ההסתדרות כולה.¹¹¹

מחלוקת חריפה התעוררה גם בשאלת זכות הבחירה. אוסישקין ביקש להעניק זכות בחירה רק למתפרנסים מעבודה יצרנית, ולשלול זכות זו מ"המתפרנסים מן הצדקה". תביעה זו של אוסישקין היתה בהתאם לרוח הדברים שנתקבלו בישיבות הוועד האודיסאי. אולם, בני הישוב התנגדו. הם רצו להסיר חומות וליצור מסגרת ארגונית כלל-ארצית. לפיכך לא רצו לחסום את הדרך בפני בני הישוב הישן ולמנוע אותם מלהצטרף להסתדרות. לבסוף נתקבלה הצעת פשרה שהיתה קרובה יותר לעמדת נציגי הישוב: נוספה המלה "רק". משמע, ההגבלה חלה על המתפרנסים רק מן הצדקה.¹¹² בכך לא נסגרה הדרך לפני בני הישוב הישן להצטרף להסתדרות. נושא אחר שעורר מחלוקת היה שאלת מתן יתרון ייצוגי לבני ירושלים

109. ארכיון דוד ילין, אצ"מ A153/15.

110. שם, A153/141.

111. מ. סמילנסקי אל אחד-העם, יא אלול תרס"ג, א"ה ס"ל 17; דברים שהשמיעו צירי הוועידה: מ. קלוזריסקי, כרזל ואייזנברג, ראה המליץ, ט תשרי תרס"ד.

112. אצ"מ A153/141.

בהרכב מוסדות ההסתדרות. יהודי ירושלים היוו שני שלישי מאוכלוסיית הישוב ומספר ציריה בוועידת זכרון-יעקב היה נכבד. דרואנוב התנגד למתן יתרון לבני ירושלים בטענה, שדבר זה יעוות את מטרת חובבי-ציון, שעבודתם מתרכזת בישוב החדש. גם אוסישקין ביקש שלא להרבות את מספר נציגי ירושלים, בטענה שלא רצוי לתת כוח השפעה לנציגי ישוב אחד משום שראייתם עשויה להיות צרה.¹¹³ דעתם של דרואנוב ואוסישקין גברה. מחלוקת זו מאפיינת את חילוקי-הדעות והעימותים בתוך הוועידה בין בני הישוב לחברי המשלחת.

מחלוקת חריפה התעוררה גם בשאלת מתן זכות הבחירה לאשה. שני שלישים מהצירים התנגדו למתן זכות זו בטענה שהיא מנוגדת לחוקי התורה. המצדדים דיברו על עקרונות השוויון והקידמה שצריכים להנחות את ההסתדרות. צירי הישוב הישן והאיכרים שחברו יחד גברו על קולות חברי המשלחת והצירים חובבי-ציון.¹¹⁴

ההכרה הציבורית העצמית והפעילות הציבורית קודם לוועידה וכמהלכה יצרו את הרושם שהוועידה וההסתדרות שהוקמה היוו ארגון ישובי בעל איכות חדשה. "הכנסייה הישראלית בארץ-ישראל כוננה את השלטון המוסרי והרוחני בארצנו פנימה. [...] פה הכל משלנו. ארץ-ישראל נתנה להוועד הזה גם החומר וגם הצורה."¹¹⁵ אייזנשטדט תיאר את תוצאות הוועידה כך: "א. התחברות חלק ידוע מיושבי הארץ בלי שום יחוס ויתרון לאלה שישבו או עבדו במושבות. ב. כי החינוך נחשב גם בעיני האורטודוקסיה לדבר נחוץ וכי גם הם הסכימו שצריך להשגיח על בריאות הילדים והתפתחותם. ג. כי הדיבור העברי קנה זכות אזרח (ולו ראת כעס הספרדים בשעה שדיברו בשפה אחרת אז התענגת מאוד יען כי הדבר היה טבעי מאוד). ד. כי מושג ההסתדרות והעזרה העצמית החל להתפשט בארץ. ה. הכי נכבד כי העבודה בארץ-ישראל היא כאחד העיקרים של הלאומיים והציוניים."¹¹⁶

הישוב ראה עצמו כנושא הרעיון הציוני. בני הישוב היו מודעים לכך שהרעיון הציוני פירושו גם קימום לאומי והקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. רעיון זה עמד לנגד עיני המתיישבים הראשונים.¹¹⁷ אף השלטונות העותמניים

113. שם.

114. אצ"מ 153/141.

115. מן המודיעים ירושלים, "מכתבים מירושלים", המליץ, ג כסלו תרס"ד.

116. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, יא אלול תרס"ג, א"ה ס"ל 17א'.

117. ש. יבנאלי (בהסתמך על העיתונות העברית בת-הזמן), ספר הציונות, תקופת חיבת-ציון, כרך שני, ספר ראשון, ירושלים, תשכ"א, המבוא, עמ' 11-13.

ידעו זאת ולכן הטילו הגבלות על העלייה לארץ-ישראל כבר בחודש אפריל 1882.¹¹⁸ הרעיון הציוני היה משותף למתישבים הראשונים כמו לאלו שבאו אחריהם. תנועת "בני משה" העמידה לנגד עיניה כמטרה את התחייה הלאומית של עם ישראל והקמת מרכז עברי בארץ-ישראל.¹¹⁹ יחד עם זאת, נראה שרבים נמנעו מלהעלות בפומבי את השאיפות המדיניות הכמוסות בלבבות מפתח תגובתה הקשה של הרשות העותמנית. הדבר בא לידי ביטוי בהקשר להקמת בית-הספרים הלאומי בירושלים: "ובעיקר חלילה לנו מלהזכיר שם 'לאומי' על בית-הספרים, המעט לנו החשדים שחושדת אותנו הרשות כי נגלגל עלינו חדשים? האין די בשם 'בית עקד יהודי מכל הספרות היהודית'? האם אין המלים האלה מבארים היטב תעודתו?"¹²⁰ וכמקום אחר, בתגובה לספר של הרצל "מדינת היהודים" שיצא לאור ב-1896, כתב י. איזנשטדט: "כשאני לעצמי הנני ירא שלא יגרום הד"ר הרצל בשאוננו גזירות חדשות. עת לבנות עתה אבל בלאט. בנחת אפשר להשיג גם רשיון מקושטא להכניס מאתיים משפחות בכל שנה. אפשר להטות גם לב אפוטרופסי הירש, אבל הכל בשובה ונחת, והקולות בהעיתונים מעירים את אויבינו בני-בלי-שם והיעזר-איטים להשחית ולקלקל כל מעשינו."¹²¹

תודעה ברורה של מהות הרעיון הציוני נמצאה כמאמריו של מ. סמילנסקי. הוא הגדיר את מטרת הציונות כ"מדינה יהודית בארץ האבות."¹²² ובמקום אחר כתב על איחוד הכוחות הלאומיים במסגרת המוסד הראשי שיוקם בישוב.¹²³ אילו נתפרסמו דבריו של סמילנסקי בארץ היה מתחייב בעונש כבד מצד השלטון העותמני, ומספק לו אמתלא כדי לרדוף את מפעל הישוב. אולם גם אם לא נתפרסמו הדברים בארץ הם שיקפו את הדעות שרווחו בה. מאחר שהשתיקה היתה יפה לדברים אלה נוכל למוצאם בביטויים נסתרים וברמזים שהכל ידעו את משמעותם.

ביטויים נסתרים מעין אלו, שהיה בהם מטען של ערכים לאומיים ומדיניים,

118. שם, עמ' 64.

119. מספר התקנות של "בני משה", ז אדר תרמ"ט, א"ה, ס"ל 67.

120. "מכתבים מארץ-ישראל", אביאלול אתתכ"ה (תרנ"ג), א"ה, ס"ל 79.

121. י. איזנשטדט אל יצחק ניסנבוים, מזכיר "המזרחי", שלידי הרב מוהילבר, כה תמוז תרנ"ו. ראה מאמריו של ישראל לויזנר, "תגובת הישוב היהודי בארץ על קריאתו של הרצל", א. אבן-שושן ואחרים (עורכים), ואם בגבורות, אסופות פרקי-עיון ומחקר בענייני הארץ, הלשון וספרות ישראל, מנחה לראובן מס ולרעייתו חנה בהגיעם לגבורות, ירושלים תשל"ד, עמ' 295.

122. מ. סמילנסקי, "לשאלות ארץ-ישראל", המליץ, כ"ה סיון תרס"ב.

123. מ. סמילנסקי, "לתקנת הישוב", שם, כט אב תרס"ב.

ניתן למצוא בתכניות של תיקון מערכת החינוך בארץ ובשימוש במונח "עבריות". "העבריות" היתה צריכה להיות אמת-מידה ראשית לבחינת כושרם ומועמדותם של נושאי משרה בכירים בישוב, וכן מטרה לחינוך בארץ. הוועד הפועל ביפו נתבע להגביר את פעילותו בתחומי הרוח, הפצת קודשי האומה, דברי-ימי העם וההשכלה. מכאן עלתה הטענה שראש הוועד הפועל אינו מוכשר למלא את תפקידו משום שדיבר כלשון צרפת ולא ידע עברית. "ראש הוועד איננו האישי העברי המתגאה תמיד בעבריות". הוא צריך להיות "איש עברי אשר נפשו העבריה, רוחו העברי ומגמותיו יהיו מופת לרבים."¹²⁴ "יחוב קדוש עליו להפיץ את הרוח העברי אשר לשמו נולד רעיון הישוב. עליו לשעבד לרוח הזה את כל כתי-הספר בארץ-ישראל, את כל המפעלים והמוסדות הרבים, את המנהלים השונים אשר עתותי הישוב נתונות בידיהם."¹²⁵ "העבריות" והחינוך ל"עברית" צריכים היו לשמש מרכז לאחדות לשונית ורוחנית של הישוב.¹²⁶ תפקיד החינוך היה יצירת דור עברי שממנו תחל התחייה הלאומית, תחיית השפה והארץ.¹²⁷ המונח "עבריות" משמעו היה מכלול של ערכים לאומיים, היסטוריים, דתיים וחילוניים: ישן וחדש נתמזגו בו. רצונם היה להטביע את חיתם "העבריות" על המוסדות המישיבים החיצוניים והפנימיים ולשוות אופי עברי לכל מפעל ההתישכות והקיום היהודי בארץ. "העבריות" נעשתה למונח שגור. דיברו על פועלים "עבריים" ולא יהודים. "עבריות" היתה רק בארץ העברים, דהיינו ארץ-ישראל, ולא בגולה. הסתדרויות וגופים ציבוריים השתמשו בביטויים מרומזים, כדי להביע את מגמתם הלאומית והמדינית. כך אנו מוצאים בקריאה לכינוס האספה הכללית של המושבות את הביטויים: "להיות גוף מוצק ובריא: חיים שלמים על אדמת אבותינו."¹²⁸ בקול-קורא לייסוד אגודה להתישכות הוגדרה המטרה כ"תחיית ישראל בחומר וברוח על-ידי מרכז רוחני וגשמי (היינו על-ידי שיהיו רוב יושבי ארץ הקודש מבני עמנו) באה"ק ועל-ידי הטבת מצב עמנו בחומר וברוח בכל ארצות נודיו."¹²⁹

מקומם במסכת היצירה וההגשמה הלאומית העסיק את בני הישוב, אשר החלו לראות את כל היש בארץ כחלק מהבנין הלאומי. התפתחה גישה חיובית

124. מדברי מ. סמילנסקי בהצעותיו לתיקון עבודת הוועד הפועל כיפו, הצפירה, יט ניסן תרנ"ט.

125. מ. סמילנסקי ואחרים תושבי המושבות ויפו, שם, ב אייר תרנ"ט.

126. מהצעת י. בלקינד להקמת בית-ספר בארץ, שם, ה אדר ב תר"ס.

127. המליץ, ג אלול תר"ס.

128. ארכיון דוד יודילוביץ, כט אדר תרס"א, אצ"מ 3 A192-217.

129. "קול קורא" מנובמבר 1901, א"ה, ס"ל 63 (ההדגשה שלי - י.ג.).

מצד חלק מבני הישוב החדש אל בני הישוב הישן, גישה שנעדרה מתנועת חובבי-ציון בגולה. הללו החלו לראות את כל היהודים בארץ-ישראל כיחידה אחת, שהיא אבן יסוד לבנין הלאומי כולו. ובמנין היהודים בארץ (שלגביו היו קיימות הערכות שונות) כללו גם את הישוב הישן – "עדה של 50 אלף (מספרנו בארץ) ללא מורשה בסטנכול להגנתנו.¹³⁰ היתה מודעות לגבי הכוח הפוטנציאלי הטמון במספר כה רב של אנשים המלוכדים במסגרת ארגונית אחת. 80 אלף היהודים בארץ הקודש הם היסוד לבנין 'מרכז עברי'.¹³¹ השימוש במושג "מרכז עברי" משקף את התודעה הלאומית הנפוצה בישוב. מאחר שהישוב כולו היווה יסוד לבנין הלאומי, חשבו בני הארץ שמחובתם של חובבי-ציון בגולה להטות אוזן לדעותיהם. כל משגה במעשי הוועד הפועל ביפו עלול היה לגרום רעה גדולה לישוב. "אין לשלול מהם הזכות להתאמץ לאצול מרוחם על האנשים אשר בידיהם נתונות עיתותיהם לטוב או לרע.¹³² טענתם היתה שעבודת הוועד האודיסאי נעשית מרוח העיון ממרחק, ולא מהכרת המציאות בארץ-ישראל.¹³³

בני הישוב ראו את יחסיהם עם הגולה כיחסי גומלין: הגולה תומכת בישוב באנשים ובאמצעים והישוב צריך להשפיע על הגולה מרוחו, לשמש כ"עמוד אש לפני הגולה, להאיר הדרך לתחיית ישיבת עמנו בארצנו.¹³⁴ בני הישוב ראו עצמם כנושאי הדגל¹³⁵ לפני המחנה, חלוצים ומגשימים של הרעיון ומניחי יסוד לבנין הלאומי, משפיעים ומעצבים ולא רק מקבלים.¹³⁶ לא זו בלבד, שתודעת החלוציות הכתה שורש אלא התפשטה גם הכרה שהישוב הוא גוף כעל יחוד בתוך המחנה הלאומי היהודי. נשמעו קולות "אנו" ו"הם". בני הישוב טענו שהפתרון להגשמה ציונית מצוי בארץ, ולא בידי בני הגולה.¹³⁷ התפתחה מעין שניות ביחסם של בני הישוב אל התנועה הציונית

130. "מכתבים מארץ ישראל", א אייר אתח"ד (תרנ"ג) א"ה, ס"ל 79. יש לציין שמנין בני הישוב החדש באיתו זמן היה בערך כ-8,500 נפש.

131. עמ"נ 26, "בארץ הקדושה", המליץ, ג אדר תרנ"ט.

132. סמילנסקי ואחרים תישיבי יפו, הצפירה, ב אייר תרנ"ט.

133. מדברי י. אייזנשטדט בישיבת הוועד האודיסאי, כד אלול תרנ"ח – המליץ, כאסיון תרנ"ט.

134. מדברי הברכה של דב לייבוויץ ואחרים מכני ביל"ו ליועידה הארצישראלית, אב תרס"ג, אצ"מ 141 153 A.

135. מדברי מ. מאירוביץ באספת צירי כה המושבית בארץ-ישראל, כט אדר תרס"א, אצ"מ 3 217 192 A: מדברי פרוימן, שם: י. אייזנשטדט טען שכל הציונות קשורה בהצלחת קיום הישוב. ראה מאמרו "לשאלות הישיב", המליץ, א ניסן תרס"ב.

136. מדברי קלוורסקי בוועידה בזכרון-יעקב, המליץ, ט תשרי תרס"ד.

137. מדברי ברזל שהתנגד לוועד החיצוני, המליץ, ט תשרי תרס"ד.

בגולה. בוועידה הארצישראלית נאמר שעלינו "לסמוך רק על עצמנו, מייסדי פ[תח] ת[קוה] הראשונים."¹³⁸ אחרים טענו, בשעה שעלתה שאלת הכרת מוסדות חוץ-לארץ בהסתדרות הארצישראלית, שעצם בקשת האישור פסולה. "יחסנו הוא אנו בעצמנו וזה הוא כוחנו."¹³⁹ "כוחנו ע"י ישיבתנו בארץ-ישראל גדול מכל הכוחות החמריים של המוסדים העוסקים בהישוב."¹⁴⁰ לא התבטלות בפני בני חוץ-לארץ, אלא עמידה ברשות עצמם כשוויים בין שווים. צמיחת הרעיונות של ייחוד הישוב ועצמיותו קיבלו דחף מעצם העובדה שאחדים מבני חוץ-לארץ ביקשו עצה מהישוב. הסופר נחום סוקולוב קרא לאיחוד הכוחות ולנשיאה בעול העבודה, במאמרו לבני הישוב: "אתם יודעים את צרכי ארצכם."¹⁴¹ כמו כן באה פנייה אל הפועלים ליעץ כמה ניתן להושיעם.¹⁴² קריאות אלה של בני הגולה אל בני הישוב להצביע על הדרך הטובה ביותר לפתרון בעיות הישוב התעוררו על רקע המשבר בישוב ובתנועת חובבי-ציון בראשית המאה ה-20.

ביקוש מסגרות ארגוניות לישיב הונע לא רק מכוח השאיפה להגשים שליחות לאומית, או כתוצאה מהמשבר שעבר על הישוב החדש, אלא היו גם טעמים לאומיים מדיניים הקשורים בשאלות החיים הארצי-ישראליים עצמם, היחסים עם השלטונות העותמניים, עם העם היושב בארץ ועם הפעילות המדינית הרבי-לאומית בשאלת ארץ-ישראל.

במשטר העותמני היתה קיימת למעשה מסגרת ישובית כוללת בדמות העדה היהודית הרשמית, שנקראה ה"מילת" היהודי.¹⁴³ מעמד ה"מילת" איפשר לקיים אוטונומיה בתחומי הדת, החינוך והתרבות ובמידה מסוימת גם במינהל, במשפט ובכלכלה של המשטר העותמני. אולם, כיון שמסגרת ה"מילת" חלה רק על נתינים עותמניים, לא היה אפשר שתחול על רוב בני הישוב האשכנזי הישן ועל רוב בני הישוב החדש ששמרו על נתינותם הזרה.

כבר בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-19 ניתן למצוא תודעה לגבי חשיבותו של איחוד המוסדות העדתיים הרשמיים של הישוב. בראשית שנת

138. אייזנברג שהתנגד לוועד החיצוני, שם.

139. מדברי א. אהרונסון בישיבת מרכז ההסתדרות הארצישראלית, חשון תרס"ד, ד"ר ה. יפה היה שותף לדעה זו. ראה אצ"מ 48 A24.

140. מטענות ה. יפה ואהרין אהרנסון בישיבת מרכז ההסתדרות הארצישראלית, חשון תרס"ד, אצ"מ 5 68 A24.

141. נ"ס: "קריאה אל אחינו בארץ-ישראל", הצפירה, כי חשון תרס"א.

142. משה קליינמן, "במה תיוושעו", המליץ טו חשון תרס"א.

143. ה"מילת" היתה יחידה אתנית-דתית מאורגנת ימזכרת על-ידי השלטון העותמני.

1890 ביקשו ראשי העדה האשכנזית בירושלים להשיג לעדתם מעמד רשמי מוכר, נפרד מן העדה הספרדית. משנכשל נסיון זה פנו אל ועד העדה הספרדית במטרה להקים ועד משותף הוא "ועד האחדות".¹⁴⁴ הפולמוס הציבורי והגסיונות להקמתו נמשכו עד שנת תרנ"ו (1896). הושגה הסכמה עקרונית על הקמת "ועד האחדות" ותכנית עבודתו, אולם ההסכמה התנפצה בשל חילוקי-דעות בענייני ממון.

ההכרה בחשיבות המוסדית הרשמיים לביצור הישוב חדרה בהדרגה גם לבני הישוב החדש, אלא שאימת השלטון העריץ היתה חזקה עליהם, ולא בקלות היו מוכנים לוותר על החסינות שהעניקה להם הנתינות הזרה. רק כעשרים אחוזים מבני הישוב היו נתינים עותמנים. עובדה זו מנעה מבני הישוב להשתלב במדינה העותמנית וליהנות מזכויותיה.¹⁴⁵ אחדים מחובבי-ציון ומראשי אגודת "בני משה" בארץ חייבו את ההתעתמנות: "חובה מוטלת על כל יהודי המשתקע בארץ-ישראל לקבל עליו נתינות ממשלתנו הרוממה, וכי עליו לעשות זאת באופן רשמי בהסכס ציר ארצו".¹⁴⁶ אולם מרבית העולים והמתישבים לא קיבלו עצה זו והעדיפו לחסות בצל הקונסולים הזרים.

עסקני הישוב לא נואשו, וחזרו והציבו לוועידה הארצישראלית בזכרון יעקב יעד "להתכשר בעיני הממשלה התורכית שתכיר אותנו לציבור, לקבל חסדה בתור לאום ועל פני עם הארץ ניכבד ולא נהיה למרמס".¹⁴⁷ אחד הביטויים לכך צריך היה להיות שילובם של יהודים במינהל העותמני וחיוזק ייצוגם בו.¹⁴⁸ להגשמתה של מטרה זו נרתם גם מרכז ההסתדרות הארצישראלי לית ביפו, שדיבר על הצורך להרים את כבוד הישוב בעיני הממשלה והאוכלוסיה הערבית.¹⁴⁹ הוועד הפועל הגדול של ההסתדרות, אשר דן במהות היחסים שבין הישוב לשלטונות העותמניים והאוכלוסיה הערבית, טרח גם להדגיש את חשיבות משרתו של החכם באשי לחיוזק מעמד הישוב, את שירות היהודים במוסדות הממשלה וניצול הנוהלים של הקהילות הנהוגים באימפריה העותמנית לשם התארגנות הישוב.¹⁵⁰ ידיעת החוקים באימפריה העותמנית

144. "מכתבים מארץ-ישראל", א אייר אתתכ"ד (תרנ"ג), א"ה, ס"ל 79.

145. "מכתבים מארץ-ישראל", א תמוז אתתכ"ד, שם.

146. "מכתבים מארץ-ישראל", א כסלו אתתכ"ה (תרנ"ד), שם.

147. מדברי יחיאל פינס, איש ירושלים, המליץ, א חשוון תרס"ד.

148. מדברי פינס. גם אליעזר בן-יהודה היה סביר שיש לתבוע כאמצעות הוועידה זכויות מן השלטון, אצ"מ 141 153.

149. חוזר מרכז ההסתדרות, ח כסלו תרס"ד, אצ"מ 49 A24.

150. מהנישאים שנידונו, ואשר לגביהם נתקבלה החלטית כאספת הוועד הפועל הגדול, בימי ב-ג תמוז תרס"ד, שם.

נחשבה ליתרונם של בני הישוב שבגללה ראוי היה לשתפם בעבודת הוועד הפועל של הוועד האודיסאי. "בני העיר שלב"ס [שלבלי ספקן] ייבחרו מבני העלייה מבנוני דבר – מכירים הם את שרי הממשלה פה [...] הם יודעים נימוסי המדינה והליכות שריה וגדוליה."¹⁵¹ הקשרים עם השלטונות נחשבו לתנאי הכרחי להצלחת הישוב החדש. מטרתם היתה השגת זכויות מאת הממשלה.¹⁵² תכנונה של ההתיישבות וחיווקה הצריכו הקמת ארגון ראשי שיתווך בין הממשלה והמושבות.¹⁵³ לא ייפלא איפוא שהוועידה הארצישראלית והמוסדות האכזקוטיביים שלה טרחו לא מעט ליצירת קשרים אלו.

נושא אחר שעלה בתחום היחסים עם השלטונות העותמניים היה שאלת נטל המסים הכבד וכיחוד מס "העושר", שהוטל על כל יבולי השדה. את גבייתו של מס זה (שהגיע לעיתים לשיעור ארבעים אחוז), נהגה הממשלה למסור במכרזים פומביים בתחילת כל שנת כספים. מס זה נחשב לאחד הגורמים העיקריים שעיכבו את התבססותן המשקית של המושבות והישוב החדש.¹⁵⁴ אין תימה איפוא שהסרת נטל זה היה אחד הנושאים שהעסיקו את עסקני הישוב. בתיביעה שחובבי־ציון ישתדלו לחכור בקושטא את מס ה"עושר" לתקופה של עשר שנים – יצא י. אייזנשטדט בעיצומו של המשבר שעבר על המושבות בראשית המאה ה־20.¹⁵⁵ נושא זה הועלה גם באספה הכללית של המושבות.¹⁵⁶ חובבי־ציון לא עשו דבר לפתור את הבעיה. היו אלה בני הישוב שניסו למצוא דרכים לפתרונה. מרכז ההסתדרות הארצישראלית, כבר בראשית פעילותו, דן בשאלות המיסוי על היין והמעשר בכללותם. הוחלט על שורה של פעולות, ביניהן: גיוס הון באמצעות חברת מניות שתחכור את המס;¹⁵⁷ הקמת קרן למימון משפטים שנסתבכו בהם האיכרים בשל המס.¹⁵⁸ מידה מסוימת של הצלחה הושגה בנושא זה. אולם העדר אמצעים כספיים שעיקרם היה צריך לבוא מהגולה, מנע הקמת חברת מניות לחכירת המס. התארגנותו של הישוב והנסיונות להשגת זכויות מדיניות וכלכליות מאת השלטונות העותמניים ליהודים בארץ נחשבו גם כדרך בטוחה להרמת קרנם

151. מהצעת סמילנסקי ונכבדי יפו, הצפירה, ט אייר תרנ"ט.

152. מדברי י. אייזנשטדט, המליץ, א ניסן תרס"ב.

153. מ. סמילנסקי, "על תנועת הישוב", שם, אב תרס"ב.

154. א. ש. הרשבערג, משפט הישוב החדש בארץ־ישראל, וילנה תרס"א, עמ' 36.

155. י. אייזנשטדט אל אחד־העם, כה תמוז תר"ס, א"ה, ס"ל א11.

156. האספה שייסדה את הוועד הכללי בא ניסן תרס"א, אצ"מ 199:192.A.

157. ישיבה מיום ה חשין תרס"ד, אצ"מ 48 A24.

158. ישיבה מיום 1 חשון תרס"ד, שם: הנושא העסיק גם את הייעד הפועל הציוני בישיבותיו

מימי ביג תמוז תרס"ד, אצ"מ 49 A24.

וכבודם של היהודים בעיני תושבי הארץ הערבים. השגת רוב יהודי בארץ אמורה היתה להתגשם בדרכים המשפיעות על יחסי הישוב עם הערבים. מחד גיסא, דובר על הצורך לחזק את הקשרים הטובים עמם¹⁵⁹ וללמוד את השפה הערבית.¹⁶⁰ מאידך גיסא, עלתה שאלת העבודה העברית לעומת העבודה הערבית, כתנאי להגשמת הרעיון הציוני. הגדלת מספר בני הישוב נראה כפתרון נאות: כאמצעי טוב ביותר להשגת מטרה זו נחשבה התישבותם של אנשים משכבות נמוכות של העם (מליטא או מפרס ותימן) במושבות פלחה. רק בני שכבות אלה יוכלו להיות כפלחים הערביים. חשבו שבדרך זו אפשר יהיה להתגבר על ההגבלות החוקיות להקמת מכני קבע במושבות היהודיות, כאשר הקמת מכני חימר לפלחים לא הצריכה קבלת רשיון ממשלתי.¹⁶¹ בתכניתו של י. איזנשטדט שנמסרה לוועד האודיסאי נכללה ההצעה להחליף את הפועלים הערביים במושבות בפועלים עבריים מכני תימן וגרוזיה שבירושלים.¹⁶² למעשה לא נמצא פתרון לשאלת העבודה הערבית במושבות, לא על-ידי חובבי-ציון ואף לא על-ידי ההסתדרות הארצישראלית. אולם חשוב להצביע על המימד המדיני והלאומי שייחסו גופים אלו לשאלה זו עוד לפני שעלתה על סדר-יומם של ארגוני הפועלים בימי העלייה השנייה.

הפעילות הדתית, הכלכלית והמדינית של מדינות אירופה ונתיניהן בארץ-ישראל נתפסה על-ידי בני הישוב כבת תחרות למפעל ההתישבות היהודית בארץ. התארגנות הישוב בראשית המאה ה-20 היתה צריכה לתת תשובה לבעיה זו שהלכה והחמירה. בקרב הישוב היו שטענו, שכל העמים – הגרמנים, הצרפתים והרוסים – ביגים את הארץ בלי לעורר תשומת-לב ציבורית, ואילו היהודים מרבים לדבר ולהרעיש עולמות.¹⁶³ גאולת הקרקע עמדה על סדר-היום ועלתה הטענה שיש לעשותה לפני קבלת רשיון ממשלתי עותמני,¹⁶⁴ משום שתוצאות ההמתנה לקבלת הרשיון עשויות להיות חמורות מחמת הסכנה ש"הזרים" יאכלו את עמל היהודים, והכוונה היתה למפעלי ההתישבות של הגרמנים.¹⁶⁵ נתעורר חשש ש"הזרים" ישתלטו על הארץ.¹⁶⁶ העיקר היה לקנות אדמה ולייסד מושבות חדשות משום שאין להפקיר את

159. "מכתבים מארץ-ישראל", א אייר אתחכ"ד (תרנ"ד), א"ה, ס"ל 79.

160. יוסף אהרנוביץ אל אחד-העם, אוגוסט 1902 (?) א"ה, ס"ל 116א.

161. י. איזנשטדט אל אחד-העם, כד אלול תרנ"ט, א"ה, ס"ל 110א.

162. הצפירה, ח שבט תרס"א.

163. י. אהרנוביץ אל אחד-העם, אוגוסט 1902, א"ה, ס"ל 116א.

164. מדברי י. בלקינד באספה השנתית של חובבי-ציון באודיסה, המליץ, יט חשון תרס"ג.

165. מ. סמילנסקי, "לשאלות ארץ-ישראל", המליץ, כו סיון תרס"ב.

166. מ. סמילנסקי, "מכתב גלוי לאספת הציונים במינסק", שם, א אלול תרס"ב.

הארץ ולתתה בידי זרים. קולית אלה, נגד השתלטות "הזרים" על הארץ, באו מפי נציגי הישוב והופנו בעיקר אל תנועת חובכי-ציון. באותו זמן בקירוב נוסדה ברוסיה חברת "גאולה" לרכישת קרקעות בארץ. פעילותה של החברה עוררה בין היתר התנגדות מצד הערבים, שייחסו לה כוונות של השתלטות.¹⁶⁷ מכל הנאמר נמצאנו למדים שהישוב היה בעל הכרה לאומית-ציונית וראה תפקיד לעצמו בהגשמה הציונית. תחושה זו והצורך להתגבר על ההפרעות המדיניות למימוש הציונות חייבו את התארגנות הישוב.

התארגנות זו נתממשה ב־1903 בוועידה הארצישראלית ובהסתדרות הארצישראלית שנוסדה בה ושביקשה להיות גוף כוללני המאחד את בני הישוב במסגרת ארצית ללא הבדל גתניות, מיצא או השקפה.

ההסתדרות הארצישראלית התקיימה שנתיים ימים ובמשך כל התקופה הזאת נאבקה על קיומה, עד שבחודש אב תרס"ה (קיץ 1905) חדלה לפעול. מדוע כשלה ההסתדרות הארצישראלית, למרות ההכרה ביחוד הישובי ובנחיצות הארגון משיקולים לאומיים ומדיניים? מדוע כשלה, חרף התודעה בנחיצות האיחוד של הישוב החדש עם הישוב הישן, ולמרות שנעשו למענה פעולות מכינות רבות?

גורמים פנימיים וחיצוניים שחברו יחד הכשילו את ההסתדרות הארצישראלית. הגורמים הפנימיים ניגעים לארגון, לחולשתו ולהתפתחויות בתוך החברה היהודית בארץ. הגורמים החיצוניים קשורים למוסדות וחברות התישבותיות יהודיות מחוץ-לארץ שהתנגדו לקיומה של ההסתדרות. כאמור, הוקם ליד ההסתדרות הארצישראלית הוועד החיצוני כמסגרת ארגונית, להשתתפות מוסדות חוץ-לארץ במפעל בנין הארץ, שבידיו הסמכות של פיקוח על ההון שהתכוונו להשקיע בארץ; ואילו ההסתדרות הארצישראלית נועדה להיות הגוף המתכנן, המתאם והמבצע של כל פעולות הבנייה. משמע, לא רק שלא שאלו את דעת המוסדות בחוץ-לארץ באשר להקמת הוועד החיצוני, אלא אף התכוונו לקצץ את סמכויותיהם ולכפות עליהם את הרצון האוטונומי של הישוב. לא ייפלא איפוא שמוסדות חוץ-לארץ התעלמו ממנה מלכתחילה וגם בדיעבד גילו התנגדות לקיומה ולפעילותה של ההסתדרות הארצישראלית.

מיד לאחר הקמתו ביקש מרכז ההסתדרות הארצישראלית שיוכר על-ידי החברות העוסקות ביישובה של הארץ.¹⁶⁸ ב־1904 תואר מצבה הקשה של ההסתדרות כך:

167. חזור מרכז ההסתדרות הארצישראלית, ה כסלי תרס"ד, אצ"מ 24/49.

168. ישיבת מרכז ההסתדרות, כג אלול תרס"ג, שם, "מכתב חוזר א".

“העיקר הוא שאין כל תמיכה מוסרית מבחוץ. מווינה לא קיבלנו תשובה. יק”א השיבה את פנינו ריקם, אבל למעשה יחסה אלינו הגון מאוד [...] מכ”ח אין קול ואין עונה [...] אני מתמרמר ביחוד על חובבי-ציון שלנו ברוסיה, באודיסה בפרט, המתיחסים בלעג לרעיון האוסישקיאני הזה.”¹⁶⁹

תגובה רשמית של הנהלת חברת יק”א לפניית מרכז ההסתדרות הארצישראלית ניתנה בינואר 1904. אולם כבר קודם לכן קבעו נציגייה את עמדתם השלילית כלפיה. הברון רוטשילד התנגד לקיומה של הוועידה מחשש שתגרום נזק לעבודתו בארץ-ישראל. הוא אף התפלא על שאחד מהפקידים הראשיים של חברת “כרמל מזרחי” נטל בה חלק.¹⁷⁰ בעקבות הברון הלכו פקידיו ופקידי יק”א. אלה הפעילו לחץ על פקידיהם בארץ-ישראל ועל האיכרים לפרוש מן ההסתדרות. כך אירע, שפקיד בכיר של חברת יק”א (מאירסון) אילץ את אגרונום החברה בגליל, ח. מרגלית-קלוריסקי להתפטר מהוועד הפועל של ההסתדרות.¹⁷¹ במכתבה הרשמי קבעה יק”א “כי מצטערים הם מאוד על שאי-אפשר להם לקחת חלק בעבודת ועדי ההסתדרות. אנהנו חפצים בכל לב לפתח את המוסדות האבטונומיות של המושבות, אבל לא נוכל להתאחד בלי תנאים עם מוסד אשר חפצו לכלול בתוכו את כל היהודים יושבי ארץ-ישראל, שיש בהם יסודות שונים ושעצמותה של מהות המוסד אינה ברורה לנו כל צרכה.”¹⁷²

ובמכתב פרטי נאמר “כי אינם יכולים להעמיד את פעולותיהם תחת אנשים מצפת, טבריה וכו’.”¹⁷³ עמדתה של יק”א היתה עקרונית. היא התייחסה לשאלת השתתפותה בוועד החיצוני ולשאלת כפיפותה להסתדרות כלל-ארצית המאחדת בתוכה גם את נציגי הישוב האורתודוכסי הישן. עמדה שלילית כלפי ההסתדרות נקטו גם החברות הפילנטרופיות כ”ח הצרפתית ו”עזרה” הגרמנית.

תמונה היתה עמדת הוועד האודיסאי, שהרי מ. אוסישקין עמד בראש משלחת מטעמו, כדי לארגן מחדש את הוועד הפועל ביפו. מדוע הסתייגו הם מההסתדרות הארצישראלית? מדוע אישרו את קבלת מכתב מרכז ההסתדרות רק כעבור שלושה חודשים ולא התייחסו כלל לשאלת ההכרה בהסתדרות?

169. ה. יפה אל א. דרויאנוב, מרס 1904, דור מעפילים, עמ’ 336.

170. זאבגלוסקין אל אוסישקין, כב חשון תרס”ד, אצ”מ 48 A24: אוכיר על עמדתו השלילית של הברון נמצא בדברי גרינברג, מראשי הוועד האודיסאי. ראה גם: אייזנשטדט אל אוסישקין, יב טבת תרס”ד, אצ”מ 5 68 A24.

171. מ. שוב אל אוסישקין, יב כסלו תרס”ד, אצ”מ 5 68 A24.

172. ישיבת מרכז ההסתדרות מס’ 22, ד טבת תרס”ד, אצ”מ 49 A24.

173. מאירסון אל ד”ר ה. יפה, שם.

מדוע התיחסו "בלעג לרעיון האוסישקניאי" ולא ראו עצמם קשורים להתחייבויות שנטל אוסישקין בארץ-ישראל?¹⁷⁴ התשובה פשוטה וחד-משמעית: ההסתדרות הארצישראלית לכשה צורה שלא נחזתה באודיססה. שם חשבו על הקמת ועד פועל הכפוף לוועד האודיסאי. הוועד האודיסאי לא רצה להתבטל מפני ההסתדרות הארצישראלית, אף-על-פי שמבחינה ארגונית ופיננסית עמד לפני פשיטת-רגל.

בצאתו לארץ לא ידע אוסישקין כלל ועיקר, שהוא עתיד לייסד את ההסתדרות הארצישראלית, וגם לא היתה לו סמכות לכך. היו אלה דווקא האיכרים שחייבו את שיתופם של כל המוסדות והקבוצות החברתיות השונות בהתאחדות הישובית. בשעה שעשה אוסישקין את ההכנות לכינוסה של הוועידה הארצישראלית בזכרון-יעקב, מילא את רצון הציבור הארצישראלי, וסטה בכך מכתב הסמכות שקיבל מהוועד האודיסאי אשר בשליחתו עשה בארץ. "כל המלאכות מצאה כי מצב הישוב [המושבות] טוב מאוד, כי ההסתדרות צריכה להיות כללית ומקפת."¹⁷⁵ משמע, מתוך המגע עם המציאות הארצישראלית הגיעה המשלחת לכלל הכרה שיש צורך להקים הסתדרות כלל-ארצית על-פי תביעות בני הישוב. אולם ראשי הוועד האודיסאי, מ. ליליינבלום והסופר בן-עמי זילזל בהסתדרות בפומבי.¹⁷⁶ אוסישקין הבטיח לממן את הוצאותיה ואילו הוועד האודיסאי התכחש להבטחה ואף עשה צעדים כדי למוטט את ההסתדרות. י. אייזנשטדט, שהיה מזכיר מרכז ההסתדרות, נאלץ להתפטר מתפקידו, לאחר ש.מ. מאירוביץ, ממלא מקום יושב-ראש הוועד האודיסאי ביפו, איים לפטרו מעבודתו בוועד.¹⁷⁷ בעמדתו כלפי ההסתדרות עמד הוועד האודיסאי בשורה אחת עם החברות הפילנטרופיות שעסקו ביישובה של הארץ.

גם אחד-העם, אשר ההסתדרות היתה הגשמת רעיונותיו (לפי גירסת רוב המחברים), היה סבור שאינה אלא יצור מלאכותי, וניבא לה מיתה חטופה (בתוך חודשיים). לדעתו לא הוכשרו התנאים הכלכליים להקמתה. בסיסה הציבורי לא היה בו כדי לספקו ויסודותיה הרעיוניים היו נעזרי עומק.¹⁷⁸ אחד-העם לא ראה בה את ההנהגה העצמית אשר לה הטיף שנים רבות. היה זה י. אייזנשטדט שדאג לכרוך את שמו של אחד-העם עם פעולת

174. מכתב חוזר מס' 6, כה חשון תרס"ד, שם.

175. י. אייזנשטדט אל אחד-העם, י. כאב תרס"ג, א"ה, ס"ל 17.

176. ה. יפה אל מ. דיוזנוף, אפריל 1904, דור מעפילים, עמ' 340.

177. ה. יפה אל מ. אוסישקין, ב. ניסן תרס"ד, אצ"מ 24.49.

178. אחד-העם אל י. אייזנשטדט, ד. חשון תרס"ד, א"ה, ס"ל 40.

ההתארגנות כאספת ייסוד ההסתדרות הארצישראלית ב־1903: "שמחתי על כי הרוב הודו לדברי בעת שישבנו בחבורה עם המלאכות וטובי הצירים ואמרתי כי את ההסתדרות עשית אתה על־ידי זה שפינית את האפיטרופוסות מהישוב והכנסת רוח הציבורי בהישוב. אתה התחלת ואחרים באו לגמור. אתה נתת האפשרות כי ישמעו להפטיש ואלמלי באת לא היה מקום לו, וצריך להודות כי בעל הפטיש – כך אנו קוראים עתה לאוסישקין – מילא תעודתו כראוי ואחר לא היה יכול לעשות זאת."¹⁷⁹

התנגדות לקיומה של ההסתדרות הארצישראלית נתגלתה גם מצד הוועד הפועל הציוני שהרצל היה נשיאו. בישוב היו הכל סבורים שאוסישקין פעל בארץ בעצה אחת עם הרצל.¹⁸⁰ ספק גדול הוא אם ההסתדרות הציונית אכן נתנה לאוסישקין את ברכתה למעשיו בארץ. נראה שמלכתחילה התעוררו חשדות בוועד הפועל הציוני כלפי מעשים אלה ואוסישקין ביקש להרגיע את הוועד הפועל הציוני בווינה.¹⁸¹

הוועידה נפתחה ביום א אלול תרס"ג, שהוא היום שבו נפתח הקונגרס הציוני השישי בבאזל. מעשה זה צריך היה לסמל את מעמדו הבלתי־חלוי של הישוב.¹⁸² הוועידה שיגרה מברק לוועד הפועל הציוני, בלשון של שווים אל שווים וייחודה לכל אחד מהם תחום פעולה נפרד בבנין הארץ, בכחינת "דרישת־שלום מממשלה לממשלה". אך הרצל הסתייג מההסתדרות: "הקונגרס מודה לאחים היושבים בארץ־ישראל על ברכתם ומקווה, שלא יישארו עוד ימים רבים בודדים בעבודתם להחייאת אדמת אבותינו הקדושה."¹⁸³ וגלוי לעין שהקונגרס לא התייחס אל הוועידה כשוות מעמד אליו ולא הכיר בקיומה, אף שפנייתו כוונה אל "האחים". הרצל ייחס לאוסישקין ולחובבי־ציון התנהגות בלתי־זהירה בעניינים מדיניים, שגיאות ומעשי שטות.¹⁸⁴ הרצל התנגד לכל עבודה מעשית בארץ־ישראל לפני שיוכשרו התנאים המדיניים לכך. הקמת ההסתדרות היה צעד מדיני ובמשמעות זו הוא התייחס לוועידה בזכרון־יעקב. ההסתדרות הציונית לא היתה מוכנה למסור לבני הישוב סמכות

179. י. אייזנשטדט אל אחד־העם, יא אלול תרס"ג, א"ה, ס"ל 7א.

180. י. אייזנשטדט אל אחד־העם, יא בתרס"ג, א"ה, ס"ל 17א: מ. שיכאל מ. אוסישקין, יבכסלו תרס"ד, אצ"מ 5: 68/24A: ש. שווארץ, אוסישקין באגרותיו, ממיסקבה ועד ירושלים, ירושלים תש"י, עמ' עה"עו.

181. ש. שווארץ, אוסישקין באגרותיו, ממיסקבה ועד ירושלים, ירושלים תש"י, עמ' עו.

182. ה. יפה אל מאירסון, 19.1.1904, דור מפילים, עמ' 333.

183. א. ביין, תאודור הרצל – ספר תולדותיו, כרך ב, מבחר כתבי הרצל, תל־אביב תרצ"ד, עמ' 615.

184. הרצל אל ד. ליבונטין, 11, 23 בספטמבר 1903, שם.

בעניינים הנוגעים, לפי דבריה, לכלל העם היהודי. התנגדות נחרצת לקיומה של ההסתדרות הארצישראלית בוטאה על־ידי הרצל לאחר שנוצרה סמיכות פרשיות בינה ובין ענין "אוגנדה". תחילה לא נקט הישוב עמדה ברורה בפרשה זו, ורק לאחר שאוסישקין התיצב בראש מחנה המתנגדים למדיניותו של הרצל, יצא האחרון חוצץ נגד קיומה של ההסתדרות הארצישראלית. העבודה בארץ־ישראל כתשובה לאוגנדה הועלתה על־ידי ציוני רוסיה.¹⁸⁵ "ולנו אין דרך אחרת להילחם נגד אפריקא, כי אם על־ידי פעולות ומעשים בארץ־ישראל!"¹⁸⁶ "אוסישקין החליט וייאבק [...] אבל הרצל ייאבק בכל הכוחות עם כל פעולה 'ארץ־ישראלית' מעשית כמשקל שכנגד 'אוגנדות' למיניהן. אפשר עתה להעמיד עבודה מעשית בארץ־ישראל גופא. והן נראה באיזה יחס של כוז מתיחס הרצל לעבודה מסוג זה."¹⁸⁷ ההסתדרות הארצישראלית, אשר הוועד האודיסאי וחברים נכבדים של ציוני רוסיה לא הכירו בקיומה, נעשתה לסמל של עבודה מעשית ואפוזיציה להרצל דווקא בידי ציוני רוסיה. מבלי שיהודי ארץ־ישראל נתנו דעתם על כך היתה הסתדרותם נושא של מחלוקת בתנועה הציונית. במכתב גלוי לאוסישקין שפורסם ב"די ולט" ביום 30.10.1903 כתב הרצל כי על־ידי "האספה הקטנה והסודית בזכרון־יעקב" סיכן אוסישקין את יהודי ארץ־ישראל. [...] איני יכול לדמות בנפשי שהממשלה התורכית תרשה דווקא ליהודים בארץ־ישראל לכוון מועצת־עם (Volksvertretung) עומדת ברשות עצמה" [...] מסקנור תיו של הרצל לגבי הוועידה ותביעותיה לא היו מדויקות. הוועידה לא התכוונה להיות "מועצת־עם" כמשמעות שייחס לה הרצל, והכינוס בזכרון־יעקב לא סיכן את אלה שלקחו בו חלק. אולם דבריו של הרצל היו עלולים לשמש ראיה לשלטונות כי בני הישוב מתכוונים להינתקות מהאימפריה. "לא אוסישקין העמיד את חברי ההסתדרות בסכנה, זאת עשה אך ורק הרצל עצמו. כדי להמית את אוסישקין מיתה רוחנית כדאי היה לו להעמיד את כל ההסתדרות הפלשתינית בסכנה."¹⁸⁹ כך גלש ענין ההסתדרות למשבר אוגנדה בתנועה הציונית והיא נפגעה מכך עד עצם יסודותיה.

יכולתה של ההסתדרות הארצישראלית להתקיים ולפעול היתה מותנית גם

185. שמריהו לויץ אל יוסף לוריא, 23.10.1903 [בטעות נדפס 23.2.], אגרות שמריהו לויץ – מבחר, תל־אביב תשס"ז, עמ' 26.

186. ז. גלוסקין אל מ. אוסישקין, כב ושון תרס"ד, אצ"מ A24/48.

187. שמריהו לויץ אל יוסף לוריא, 29.10.1903, אגרות עמ' 26–27.

188. המכתב פורסם ב־Michael Heymann, *The Minutes of the Zionist General Council – The Uganda Controversy*, Vol. II, Jerusalem 1977, pp. 152–154.

189. המשקיף, "השקפה עברית", השלח כרך י"ב, עמ' 383.

ביכולתה לפעול באורח עצמאי מבחינה פיננסית: בהשפעתה וסמכותה הממשיים בתוך הישוב: בהתרחבותה הארגונית. קדמה לייסודה פעילות ארגונית שחלק ניכר מהציבור היה שיתף בה. מספר חבריה הגיע ל-2157 וקרוב לשליש מהם היו בני ירושלים. בירושלים נמנו 700 חברים לעומת כ-200 ביפו, שהיתה מרכז ליישוב החדש. בהסתדרות היו איפוא שני אלמנטים חברתיים ראשיים: בני המושבות ויוצאי הישוב הירושלמי הישן. נוספו עליהם הפועלים החקלאיים, בעלי-מלאכה וסוחרים ובעלי מקצועות חופשיים מהקהילות העירוניות הקטנות ביפו ובחיפה. הפעילות הציבורית שליוותה את הקמת ההסתדרות הבטיחה תמיכה ציבורית והתרחבות בעתיד. תודעה פוליטית ואינטרסנטית של סקציות ציבוריות שונות, והשאירה להקמת אחדות ישובית כלל-ארצית הזינו את ההסתדרות. אולם לאחר שהוקמה כביטוי לרוח האחדות וההסכמה, נתגלו בקיעים בשירייתה אשר נבעו בראש ובראשונה מגורמים שלהסתדרות לא היתה שליטה עליהם. גורמים אלה חשפו את נקודות התורפה שלה ובסופו של דבר השפיעו על נפילתה.

ההסתדרות הארצישראלית נסמכה מראשיתה על מקורות פיננסיים חיצוניים. היתה כאמור הבטחה של מ. אישישקין, שהוועד האודיסאי יממן את תקציב ההוצאות השוטפות שלה. מסי החבר ששולמו היו סמליים ובאו לציין, שאין בני הארץ נזונים רק מחוץ-לארץ, ומזכנים לתת גם משל עצמם. אולם המקור העיקרי למימון היה צריך להיות הוועד האודיסאי. אלא שזה לא הכיר בהסתדרות וכמובן גם לא תמך בה מבחינה כספית. זאת ועוד, היא השפיע על פקידיו שיפרשו מפעילות בה, ובכל פעולותיו בארץ בתקופה שבה פעלה ההסתדרות לא קיבל את מרותה. בהעדר מקורות מימון ובהעדר הכנסה עצמית לא היתה ההסתדרות מסוגלת להתקיים כגוף עצמאי לאורך זמן. זו היתה נקודת התורפה העיקרית של הארגון, שקם על אפם וחמתם של מוסדות חוץ-לארץ. העובדה, שחובבי-ציון לא הכירו בהסתדרות הארצישראלית, ושהוועד האודיסאי לא כיבד את החלטותיה בעניינים פנימיים הנוגעים לישוב, השפיעה באורח ישיר על עמדתו השלילית של חלק ניכר מהישוב שנמצא בקשרי תלות בוועד האודיסאי.¹⁹⁰

כך קרה שארגון בעלי-המלאכה ביפו, שהיה בין מניחי היסוד להסתדרות ואשר חבריו קיבלו סיוע מאת הוועד האודיסאי, החל לגלות התנגדות תקיפה לפעילות ההסתדרות. האיש שעמד בראש ועד בעלי-המלאכה ביפו (מ.

190. היפה אל מ. דיזינגוף, אפריל 1904, דור מעפילים, עמ' 340; היפה אל אישישקין, כתשון תרס"ד, אצ"מ 49 A24.

שיינברג) דרש בשם שמונים בעלי-מלאכה שפרשו ממנה,¹⁹¹ שיוחזרו להם דמי-החבר השנתיים ששולמו. בפעילותו נגד ההסתדרות אף לא נמנע ממעשי אלימות והתקיף פיסית את יושבי-ראש ההסתדרות.¹⁹² שנה לאחר מכן פרצו אנשים אחדים לתוך בנין מרכז ההסתדרות ביפו ושרפו את הארכיון.¹⁹³ לאחר שמוסדות חוץ-לארץ יצאו נגד ההסתדרות הארצישראלית דבקה ההתנגדות גם בחוגי הסתדרות הפועלים העברים, אשר נשאו את עיניהם לקבלת נחלה מידי החברות ליישוב הארץ.¹⁹⁴

התנגדות עזה לקיום ההסתדרות יצאה גם מתוך שורות האיכרים,¹⁹⁵ אף מקרב אלה שהיו בין מניחי יסודותיה ופעיליה. בלא ספק היתה לעמדות הוועד האודיסאי, הכרון רוטשילד ויק"א השפעה על האיכרים כמו גם על הסקציות האחרות בישוב. אולם התנכרותם של האיכרים להסתדרות לבשה גם מעטה אידיאולוגי. רבים אמנם נתפסו לרעיון אוגנדה ונמנו עם מצדדי הרצל. תושבי המושבות רחיקות וראשון-לציון שיגרו מחאה רשמית נגד אוסישקין.¹⁹⁶ מחד גיסא האשימו אותו כפילוג התנועה וכייסוד הסתדרות שאינה מובנת לאיש, ומאידך גיסא תמכו בהרצל ובמדיניותו.¹⁹⁷ אחד האיגודים פנה בהצעה רשמית אל מזכיר ההסתדרות ודחק בה שתנקוט עמדה גלויה נגד אוסישקין, כתנאי לשינוי יחס הציבור כלפיה.¹⁹⁸ "נסענו במושבות והתווכחנו. הציעו להקים הסתדרות חדשה שלא יהיה עליה שם מייסדה."¹⁹⁹

התמיכה הנלהבת שהרצל זכה לה בישוב היה בה כדי להתמיה, שכן עלינו לזכור, שההסתדרות הציונית ניסתה לרפית את ידי הישוב ולהניאו מלהתארגן במסגרת של פדרציה ציונית.²⁰⁰ ושנים אחדות קודם לכן, זכו ההסתדרות הציונית והרצל לקבלת-פנים בלתי-אוהדת על-ידי בני אותן

191. שמונים מתוך כמאתיים חברים שנמני כיפי.

192. ה. יפה אל י. וויץ, 18.5.1904, דור מעפילים עמ' 343: "נבלה", השקפה, גל' 28, ז אייר תרס"ד. פרשה זו נידונה במשפט פנימי, ראה "עד המאירע כמרכז המסדרה", השקפה, גל' 29, יד אייר תרס"ד.

193. מכתבים מן הימים 12.5.1905, 18.6.1905, דור מעפילים, עמ' 354, 360.

194. י. סוכובולסקי אל מ. אוסישקין, טו כסלי תרס"ה, אצ"מ 49 A24.

195. האיכרים היו רוב מנין בין חברי ההסתדרות.

196. השקפה, י טבת, כז טבת תרס"ד.

197. "גלוי דעת", "מחאה מראשון לציון", "מחאה מיבנאל", שם, כז טבת, י אדר תרס"ד.

198. י. אייזנשטט אל מ. אוסישקין, יב טבת תרס"ד, אצ"מ 68.5 A24.

199. י. סוכובולסקי אל מ. אוסישקין, טו כסלי תרס"ה, אצ"מ 49 A24.

200. ראה לעיל הערה מס' 76.

המושבות עצמן, בעת שנוסדה ההסתדרות ובעת שביקר הרצל בארץ בשנת 1898.²⁰¹

לבד מן הנאמנות שהפגינו בני המושבות כלפי הרצל המנהיג הלאומי, ניתן היה למצוא זהות בין האינטרסים של האיכרים לבין העמדות של ההנהלה הציונית בפולמוס אוגנדה. הצעת אוגנדה נתפסה כפתרון מעשי לבעיות המצוקה של העם היהודי. המושבות טרם התבססו מבחינה כלכלית ורובן נזקקו לתמיכה לשם קיומן. הגשמת המדיניות של המתנגדים לאוגנדה היתה עשויה רק להגביר את המצוקה "ייוכל לקרות אסון אשר לא רק החברה הקטנה 'חובבי-ציון' לא תוכל לעזור מאומה, גם כיד היק"א לא תהיה היכולת לעשות דבר מה [...]"²⁰² בני המושבות החלו לראות את הענין הלאומי דרך האינטרס המעמדי שלהם. האוגנדיסטים לא רצו להגדיל את מספרם של בני הישוב באשר דבר זה היה עלול להקטין את חלקם בתמיכות הכספיות. ביסוסם הכלכלי היה עדיף בעיניהם על הגדלת אוכלוסיית הישוב. לכן צידדו בהשקפה שלפיה הדרך של פליטים יהודים לציון עוברת באוגנדה.

הרעיונות המדיניים-לאומיים, שבאו לידי גיבוש כנסיונות להקמת הנהגה עצמית של הישוב בראשית המאה ה-20, מעוגנים במאגר הגדול של רעיונות התנועה הציונית. בני הישוב לא היו חסרים תודעה מדינית ולאומית. לא רק שירשו את הרעיונות מן הגולה, אלא גם פיתחו ועיצבו אותם לפי דרכם. הוא הדין גם לגבי הכלים הארגוניים שבאמצעותם ניסו לממש את הרעיונות. מקורם של אחדים מהדפוסים הארגוניים היה מעוגן כמסורת הארגונית של הקהילה היהודית בגולה ובמוסדות של התנועה הציונית. אולם המציאות הארצישראלית תרמה את רעיון הארגון הכולל, של העדה היהודית המוכר רשמית על-ידי השלטונות העותמניים. מציאות זו עיצבה את הכלים הארגוניים על-פי צרכיה ובמטרה להשיג אחדות ישובית.

בני הישוב לא היו אדישים לאורת-חייהם. היתה להם מידה רבה של מעורבות פוליטית וחברתית במהלך מפעל ההתישבות והגשמת הציונות. זאת ועוד: הם החלו לגבש תודעה ישובית יחודית, שבה ראו שותפות ואחדות עם בני הישוב הישן הבלתי-ציוני. שאלת קיומם וגיבושם לישוב אחד החלה להיראות כעומדת בראש מעייניהם ככני האומה היהודית וכחברים בתנועה הלאומית.

201. מכתבים של ה. יפה מחודשי יולי 1897, נובמבר ודצמבר 1898, ה. יפה, דור מעפילים, זכרונות מכתבים ויומן, מהד' שניה, ירושלים תשל"א, עמ' 178, 197-202.

202. א.מ. פריימן; "מכתב גליון" השקפה, כ אדר תרס"ד.

לא מתוך התנועה הלאומית בגולה ולא על־ידי אחד־העם או אוסישקין יצאו הרעיון והיוזמה להתארגנות שעברו על הישוב בראשית המאה ה־20. גורמים שונים הטביעו את רישומם על מהלך גיבושו הרעיוני והארגוני של הישוב. ביניהם נציגי מוסדות התנועה הציונית והוועד האודיסאי ושליחיו והגופים ההתיישבותיים והפילנטרופיים שנטלו חלק בשלבים שונים של הנסיונות להגשמת רעיונות של התארגנות הישוב. ההסתדרות הארצישראלית במסגרת ארגונית כלל־ארצית נתגבשה ועוצבה על־ידי בני הישוב עצמם. הנסיון לקשור את שמם של אחד־העם או אוסישקין ושל הוועד האודיסאי עם הרעיון והיוזמה הארגונית ההתחלתית היו פרי שניות ביחסיו של הישוב עם הגולה. התלות במאגר השפע הפיננסי והאנושי של הגולה היהודית לצורך התחזקותו וגידולו של הישוב היה מקור המיתוס שהצורך בהנהגה העצמית לא נולד מכוח המציאות החברתית והפוליטית של הישוב עצמו, ושאינו אלא פרי התפתחויות פוליטיות בתוך הגולה היהודית: היה זה מיתוס שהישוב תרם את חלקו ליצירתו. האמת היא, שההנהגה העצמית היתה נסיון להשתחרר מכפיפות למקורות חיצוניים, מבחינה חברתית, ארגונית ופוליטית. אי־היכולת להשתחרר מתלות זו וביחוד מן התלות במקורות פיננסיים חיצוניים היתה בעוכריה של ההסתדרות הארצישראלית וסייעה לכשלונה.

ההסתדרות הארצישראלית כשלה לא משום שהישוב הישן התנגד לקיומה. ההיפך הוא הנכון. הישוב הישן היה שותף חשוב ומכובד בהקמתה. ההסתדרות, כשלונה לא בא בגלל שלא נדרשה לצרכים פוליטיים חיצוניים או בגלל אי־יכולתה להשיג את הכרת הממשלה העותמנית. דווקא המגעים עם השלטונות והאוכלוסיה הערבית וכן הפעילות הרב־לאומית בשאלת ארץ־ישראל, העמידו לפני הישוב אתגרים פוליטיים אשר ההתארגנות העצמית היתה צריכה לענות גם עליהם. בסופו של חשבון גם פרשת אוגנדה לא היתה הגורם הבלעדי המכריע שמוטט את ההסתדרות הארצישראלית.

מגמות פרטיקולריסטיות נתקיימו בישוב בצד מגמות אחדותיות. ההסתדרות הארצישראלית קמה כאשר המגמות האחדותיות גברו. ההסתדרות הארצישראלית כשלה משום כמה סיבות. העיקרית בהן היתה, שהמגמות הפרטיקולריסטיות, אשר קיבלו תמיכה ועידוד מחוץ־לארץ, גברו על מגמות האחרות.

הזרע שהחל להכות שורשים ב־1903 יניב את פירותיו כנסיונות מאוחרים להקמת הנהגה עצמית.

